

PLATOON
SOKRATES'
VERDEDIGING

SOKRATES' VERDEDIGING

WERELDBIBLIOTHEEK
IN 1905 GESTICHT DOOR DR. L. SIMONS
THANS ONDER LEIDING VAN DR. NICO
VAN SUCHTELEN EN DR. P. ENDT

PLATOON SOKRATES' VERDEDIGING

(APOLOGIA SOKRATOUS)

VERTAALD EN INGELEID DOOR
DR. A. RUTGERS

(MET BEELTENIS VAN PLATOON)

2e DRUK

—

7e DUIZENDTAL

1 9 3 4

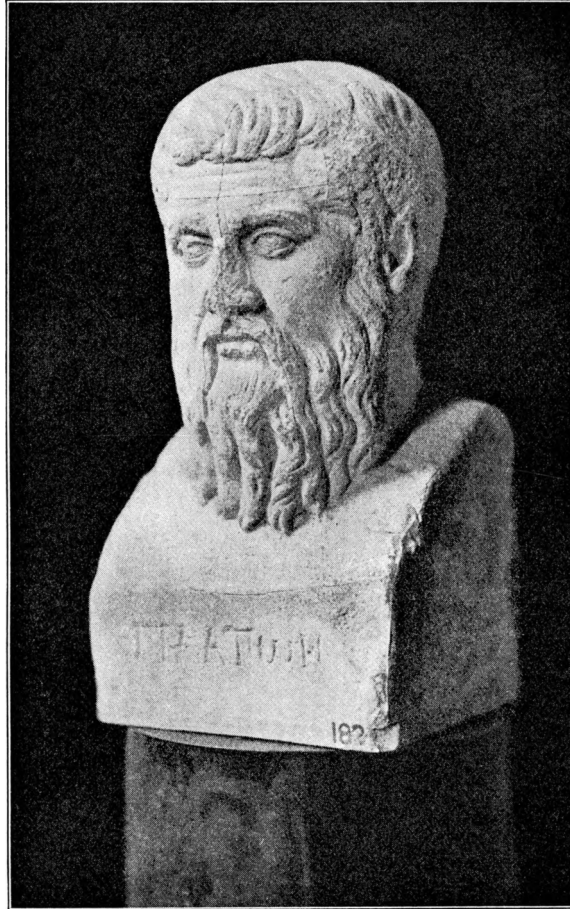
N.V. WERELDBIBLIOTHEEK - AMSTERDAM

VOORBERICHT

In dezen herdruk zijn in de Inleiding en in de vertaling enkele wijzigingen aangebracht. De verschillende gegevens over het proces tegen Sokrates zijn niet van dien aard, dat er niet voorzichtigheid geboden zou zijn bij de beoordeeling hunner bronnen. Zoomin toen als nu bleef de priesterschap onverschillig voor het zich vrijer ontwikkelende denken en juist over de houding van de priesterschap tegenover Sokrates in het bijzonder ontbreken ons directe gegevens. In tegenstelling tot een suggereeren van het geloof aan een historische betrouwbaarheid lijkt mij de suggestie van een twijfel aan wat hier, ook door mij, wordt voorgezet een prikkel in de richting van eigen onderzoek. Moge mijn vertaling dezen Sokratischen stimulans bezitten!

Amsterdam, 1934.

R.

PLATO

INLEIDING

Geen twee namen hebben voor onze Westersche beschaving meer te beteekenen gehad dan deze: Jezus en Sokrates. Van geen van beiden bezitten we een letter schrift. Jezus kennen we slechts door de niet geheel overeenstemmende evangelisten, Sokrates kunnen we bijna alleen benaderen door twee zijner leerlingen, die elk een anderen Sokrates te aanschouwen geven: den lager staanden, praktischen Xenophoon en den eminent-begrijpenden, maar dichterlijken Platoon.

Jezus en Sokrates. Welk een overeenkomst — maar ook, welk een verschil! Beiden gemeen was de zekerheid, die alleen daar ontkiemen kan, waar klaarheid het levenspad verlicht en nadervoert tot het eens gestelde doel, rechtuit, met vasten tred. Beiden werden door de meerderheid gedoodvonnist. En beider dood staat vóór ons in het felste licht: een slottaferaal, welks werking de eeuwen trotseerde.

Het verschil gaat dieper: de een fantastisch, wonderen

doende, troostend met al de ingevingen eener dichtelijke fantazie, de ander van poëzie veeleer afkeerig, prozaïsch koel in den strijd tegen alle roerselen des gemoeds welke den geest afleiden van zijn taak, die is bevrijding uit de macht der aandoeningen: ze niet verloochenend, maar ferm in de oogen ziende, ze niet doodend, maar onder alle omstandigheden beheerschend. De een suggereerend een gelooven, de ander een dwingeland in het denken; de een zich richtend tot de verbeelding, de ander tot het nuchter verstand. Jezus predikte naastenliefde, Sokrates dwong tot zelfbezinging.

Jezus en Sokrates, dat beteekent het contrast van geloof en wetenschap; een contrast, dat de zwakste van de twee steeds weer tracht te overbruggen of te verdoezelen....

Sokrates werd 470 jaren vóór Christus als zoon van gewone burgerlieden te Athene geboren. Als zijn vader wordt Sophroniskos, als moeder Phainaretè genoemd. Deze oudernamen wijzen in hun beteekenis op bezonnenheid en deugd. Van wonderteekenen bij de geboorte van Sokrates wordt nergens bericht. Opgeleid in het vaderlijke vak van beeldhouwer benutte hij zijn vrijen tijd tot het bestudeeren van hetgeen de groote koppen van die dagen en van vroeger te vertellen hadden. De richting volgend van den wetenschapsdrang zijner tijdgenooten wendde Sokrates zich aanvankelijk tot de

natuurfilosofie. Maar Pythagoras noch Herakleitos of Anaxagoras bevredigden hem geheel, al stond ook de leer van dezen laatste hem het naast. De leidende gedachte echter voor zijn levenstaak gaf hem het „Ken u zelve,” dat op den tempel van den Delphischen Apolloon de menschen tot inkeer maande.

In dubbel opzicht werd hem dit woord tot wegwijzer bij zijn filosofen-loopbaan: eerst bij het tot stand brengen eener geestesgemeenschap in de plaats van de onvruchtbaar lijkende natuurwetenschap, en later in zijn principe, om zedelijke veredeling na te streven langs den weg van het inzicht. Deugd is weten. Inzicht alleen kan den mensch gelukkig maken. Wie de deugd wil deelachtig worden, moet dus zoeken te weten: een leven zonder onderzoek is het leven niet waard (vgl. Pl.'s Verdediging hoofdstuk 28). Met deze grondstellingen als resultaat der overpeinzingen, die hem tot zijn optreden voerden, is Sokrates geworden „de schepper der begripsfilosofie, de reformator der filosofische methode, de grondlegger eener wetenschappelijke zede-leer” (Zeller).

Sokrates was een ongewone verschijning. Zijn uitpuilende oogen, dikke lippen, wipneus en dikke buik kontrasteerden sterk tegen zijn zieleschoonheid. Een vast karakter, sterk van overtuiging, moedig, gehard tegen inspanning en vermoeienis, was Sokrates tevens fijn van gevoel. Geestige humor en bijtende ironie hanteert hij bij Platoon met meesterlijke rust en opge-

wektheid. Zijn diep-ernstige natuur en zijn openhartigheid bovenal misten hun aantrekkingskracht niet bij de jongelieden, die zijn gezelschap en onderhoud zochten: een Alkibiades (zoo zegt deze bij Platoon), voelde zich in Sokrates' nabijheid een beter mensch.

Gelijk de kleurentoover op een zeepbel zoo snel en kortstondig waren de geestelijke stroomingen te Athene in Griekenlands gouden eeuw: een korte, maar wonder-schoone droom! Uit verbijsterende benauwenis leefden Griekenlands krachten na de verdrijving der Perzische legerscharen vrij en onbelemmerd op in den zelfbewusten trots der vaderlandsliefde. De wervelstorm had uitgewoed en zaden van vreemden bodem ontkiemden en ontsproten hier en ginds en droegen ongekende vrucht. Verkeer, handel en nijverheid ontwikkelden zich van jaar tot jaar en maakten de uitwisseling van produkten uit verre landen mogelijk. Welvaart en levensstandaard rezen, genot en zede wedijverden in verfijning, de geestelijke horizon werd ruimer. Een krachtig innerlijk leven ontwaakte. De kunst, vervuld van de jonge idealen, uitte zich in steeds wijder kring en ondervond den steun van staat en religie, om beiden te dienen. Godsdienst en vaderland, dat waren de bezielende krachten van den tijd, die een Perikles, die een Pheidias en een Sophokles schiep.

De bronnen dezer wegbanende strooming lagen in de Ionische steden van Klein-Azië. Daar was de Grieksche

geest het eerst in aanraking gekomen met de oude kulturen van Voor-Azië en het Nijldal, en was de mensch gebracht tot nadenkende beschouwing der natuur, d.i. tot natuurfilosofie. Van haar verwachtte men het antwoord op de vragen naar doel en wezen, oorsprong en ontwikkeling van het heelal. Van verschillende kanten zocht men het onbekende te naderen: de eenheid der materie werd vermoed, op doemde de gedachte van de ontwikkeling van het dierenrijk uit lagere organismen, de tegenstelling tusschen een eeuwig zijn, als grondslag aller dingen, en de vele wisselende verschijningen die enkel bedriegelijke schijn zijn. Maar tegelijk werd het wezen der wereld gezocht in een stadige wisseling: geen blijven, geen zijn, slechts een eeuwig worden, groeien (physis): alles vliet. Reeds werd naast de onveranderlijkheid der éene substantie een veelheid van onveranderlijke substanties vastgesteld van ontelbare lichaampjes, atomen, die niet naar hun aard, maar slechts door gestalte, ligging en plaats verschillen en door hun vereeniging en scheiding de wisselende verschijningen te weeg brengen.¹⁾ Anaxagoras tenslotte kende een veelheid van naar den aard verschillende oerstoffen en daarnaast den Noes, het Intellect, dat als een ongezien fijn fluidum de gansche wereld vervulde. Dit Intellect zetelde „in hooger sferen,” niet figuurlijk, maar letterlijk. Immers, alles

¹⁾ Zie uitvoeriger Prof. R. Casimir: *Geschiedenis der Wijsbegeerte*. — Uitg. Wereldbibliotheek. 4e druk. 1933.

heeft zijn plaats; zou dan het Intellect zijn plaats niet hebben? De hemellichamen, zoo besloot uit een neergevallen meteor deze wijsgeer, zijn van nature verwant aan onze aarde. De zon, zei Anaxagoras, is ontvlamde steen.

In Athene vloeiden deze wetenschappelijke stroomingen te zamen. En hier wendde zich de filosofische beschouwing niet meer uitsluitend op het heelal, maar ook op 's menschen innerlijk. Een drang naar kennis doortintelde de jongelingschap. De oude moraal en de voorvaderlijke godsdienst geraakten door de nieuwe theorieën deerlijk in het gedrang. „In allerlei kringen had het denken de gehoorzaamheid aan het gezag van overlevering, gewoonte en gebruik opgezegd; het zaad van den twijfel was met kwistige hand uitgestrooid en de oogst was overvloedig geweest.”¹⁾ Wie blind en gedachteloos vasthield aan de overlevering werd in den sterken stroom opzij geschoven: de overwinning in dezen geestesstrijd viel ten deel aan het deskundig oordeel. Dit was dus eerste eisch voor hen, die hun begeeren stuwde naar burgerroem en politieke macht. Gelukkig daarom, dat de gelegenheid om zich de daarvoor noodige bekwaamheid te verschaffen te Athene, zoo min als elders, werd gemist. Want al waren er geen hoogeschoolen, waar de wetenschappen systematisch werden beoefend, men vond er tal van partikulieren, hetzij

¹⁾ I. van Dijk, Het conflict tusschen Socrates en zijn volk.

stadgenoot of vreemdeling, die al het weten van hun tijd in zich opgenomen hadden en bereid gevonden werden, om wie zich bij hen meldde het noodige bij te brengen, waardoor men in proces of volksvergadering zijn tegenstander overbluffen kon, door middel veelal eener handige advokatentaal vol trucs en mooie frazen. Deze leeraren der wijsheid noemden zich sofisten (d. i. wijsmakers). Wat stille vorschers hadden uitgedacht, dat werd door hen verbreid; weten en leeren werd een kunst, beroep, hetwelk, als andere, alras verlaagd werd tot bedrijf en koopmanszaak.

Jong Athene werd o zoo beschaafd en geleerd! Maar er school heel wat kaf onder het nieuwe koren en een goed deel dezer beschaving kleefde als een glinsterend vernis alleen maar aan het oppervlak. Dat kon ook moeilijk anders: bij de leeraren ging het vaak niet dieper.

Goed en kwaad, recht en onrecht werden betrekkelijke onderscheidingen, afhankelijk van menschelijke opvatting (Protagoras). Men ging verder: er was niets en als er al iets was, zou het onkenbaar zijn; en al was er iets en was het kenbaar, dan was het niet mededeelbaar (Gorgias). Zedelijke en wettelijke geboden berustten op menschelijke willekeur. Alles was betrekkelijk. Alleen de redekunst, welsprekendheid bracht verder in de maatschappij. Een goed redenaar moest voor en tegen een zelfde zaak een rede kunnen houden, en het goede slecht, „het kromme recht” weten te praten.

Jong Athene werd driest. Genotzucht, heerschzucht en hebzucht beleefden glorieijke dagen. Tucht en gezag waren oude theetantes, die men niet au sérieux moest nemen. Geblazeerde zoons van eenvoudige ouders erkenden slechts eigen geleerde wijsheid. Kinderliefde, vaderlandsliefde? Wie sprak daar nog van? Alles was immers betrekkelijk! Grenzen waren mensenwerk en willekeurig; het denkend verstand werd er niet door gebonden. Sluwheid, geweld en eigen vóordeel, dat waren de machten, waarmee men staten regeerde; gerechtigheid, mildheid en trouw waren goed als men ze als figuranten wist te gebruiken. Alkibiades, de pleegzoon van Perikles, en na hem al spoedig de groote man in Athene, heeft getoond tot welk een monstruositeit deze nieuwe richting kon leiden.

Het ging te ver! Oude tradities laten zich niet maar zóo in een hoekje dringen! Deze verlichte moderne geesten hadden tegenover zich de steeds meer beangste en steeds meer ontredderde orthodoxie, die zich, naarmate ze zich meer zag bedreigd, te vaster klampte aan dogma en mythe: tegenover den meer beschaafden kring stond de massa der kleine burgerij, de „meerderheid”, het „volk”; tegenover de moderne mythenverklaarders die groote massa, die minder nog geloofde aan den poëtisch-bevolkten Olympos, dien hun Homeros toonde, dan aan de bijzondere stads- en landsgoden en -godinnen, wier beelden in de tempels als allerheiligste relieken werden vereerd. Meer geërgerd, naarmate zij

zich minder in staat voelden tot tegenweer tegen die verderfelijke vrijgeesterij grepen deze, door een uitgebreide, verwaande en fanatieke priesterschap gedreven lieden elke gelegenheid, waarbij ze als „meerderheid” hun macht konden toonen, met graagte aan.

Dat heeft de kluchten-dichter Aristophanes heel goed geweten, toen hij bij herhaling dat moderne gedoe met een ongebreideld en geniaal vernuft belachelijk heeft gemaakt. Voor zijn artistieke behaagzucht was deze, bij het leekenpubliek impopulaire „nieuwe richting” een welkome prooi. In het jaar 423 v. C. werden zijn „Wolken” vertoond, een stuk, dat we in een tweede bewerking nog bezitten. De aanval zou behalve de leerlingen uit de nieuwe school vooral hun leermeesters treffen. En hij trof — Sokrates! Hij trof den man, die sinds eenigen tijd het meer-beschaafd Athene in beroering bracht door zijn excentrieke optreden meer nog dan door zijn allesbehalve aantrekkelijk en onverzorgd uiterlijk. Hij trof dien „genialen zonderling”,¹⁾ den bestrijder juist van deze nieuwbakken halve beschaving en halve wetenschap, van beschavingszwendel en beschavingssport. Hij trof den grooten rustverstoorder juist van heel dat pronklievende jong Athene; den man, die niet verkoos mee te schipperen en mee te laveeren tusschen de klippen van conventie en vooroordeel door, die niet berustte in meepraten met anderen en die wel-

¹⁾ Windelband: Plato.

levendheid een dekmantel achtte van dommen eigenwaan en geestelijke inertie. Aristophanes wilde de sofisten treffen, maar hij ridiculiseerde hun beter-ik. Zelden is een aanval meer onverdiend en met grooter misvatting van verhoudingen ondernomen.

Er was veel, dat Sokrates met de sofisten gemeen had; maar voor wie dieper zagen was er hemelsbreed verschil. Sokrates bracht geen vaste leer mee, die hij anderen leerde als het summum van kennis; hij minachtte juist een dergelijk weten, waarmee zijn tijdgenooten als met een kostbaar pluimage pronkten. Hij zag neer op die lieden, die alles zoo „wisten” en die op grond van dat weten — ze hadden er immers, en hoe duur vaak, voor betaald! — zich een oordeel aanmatigden in aangelegenheden, die voor staat en medeburgers vaak van het allergrootste gewicht waren. Zulk „weten” weerde Sokrates af en betoogde, waar anderen „wisten”, dat hij niet wist; dat wat zij al wisten, voor hem nog punt van onderzoek was. Hun „weten” was hem niet genoeg; zijn eisch ging verder, het weten dat hij zocht dieper: een *eigen inzicht*. Sokrates schokte die meeningen en overtuigingen, die dreigden gemeengoed te worden en waarbij de geest gevaar liep in te dutten ¹⁾. Hij propageerde een techniek der wetenschappen, zooals de vakkennis der ambachtslui; vandaar de schoenmakers, timmerlieden en smeden in zijn gesprekken. Werken

¹⁾ Deze rusteloze zoeker was iets anders dan een goedgeloovige of een goed geloovige!

was voor hem identiek met nadenken, leeren met trachten in te zien.

Sokrates filosofeerde niet alleen thuis. Op de markt, op straat, in de zuilenhallen, in de werkplaatsen der arbeiders, in de huizen der rijken, overal knoopte hij zijn gesprekken aan. En van de laagste oppervlakkigheid ging het dan weldra de hoogte in — een adelaar met zijn prooi, maar die zijn geestelijk werktuig werd!

Platoon vergelijkt Sokrates ergens bij den reus Antaios, die elken voorbijganger dwong met hem te worstelen en elders met den sidderaal, die al wat hem nabij komt doet verstijven.

Aristoteles schrijft aan Sokrates twee nieuwigheden toe: het *zoeken naar definities* en de *inductieve methode*. Beide hebben de algemeene begrippen tot middelpunt. Deze inductieve methode, waarvan Sokrates zich in zijn gesprekken meesterlijk bediende, bestond voornamelijk in het, vaak omslachtig, maar zeker leiden van een bijzonder geval naar een algemeenheid en aanwending weer van het algemeene, om tot het bijzondere terug te keeren. „Hetzij in 't algemeen, of in bijzonderheden” laat Platoon in zijn Verdediging Sokrates een paar keeren zeggen — die woorden téekenen den meester. „Aan het absolute karakter der ingeschapen begrippen geloofde Sokrates niet op grond van theologische overwegingen, maar alleen op grond van eigen nadenken en onderzoek” (van Gelder).

Sokrates heeft het vroegt ingezien, dat *kritiek*

het voornaamste werktuig is der wetenschap. Zijn kunst wordt ook wel *maieutiek* (de kunst der vroedvrouwen) geheeten: hij ontlokte zijn partners nieuwe gedachten, die hij weer becritiseerde; daarbij genoot de wijsheid van zijn tegenstander slechts zoolang schijnbare instemming totdat bij het verder onderzoek het geheele betoog gelijk een kaartenhuis ineenviel. Dat is de Sokratische ironie.

Zijn leerlingen waren gewoonlijk „zoons van rijken huize”. Grenzenloos was hun vereering voor den man, die hun den blinddoek van de oogen gerukt en getoond had, welk een onmetelijk vergezicht zich opent voor den mensch die heeft begrepen, dat hij niet slechts een begeerig en hartstochtelijk dier is, maar ook een redelijk wezen. De Sokratische kring had geen politieke kleur. Een vurig demokraat als Chairephoon behoorde er evengoed toe als de conservatieve Platoon en Xenophoon. Sokrates zelf liet zich met politiek niet in; zijn taak lag elders: denken en tot nadenken brengen — zoo immers kon hij zich voor den staat tòch nuttig maken? Niet de staat ging hem boven alles, de persoonlijkheid, het individu was het uitgangspunt. Daarin was Sokrates kind van zijn tijd: „de 5e eeuw had het individu boven den staat gesteld, het individueele denken boven elke autoriteit” (van Gelder).

Hoe de priesterschap zich hooger stelde dan de staat had de Antigone van Sophokles doen zien. En buiten het theater was het niet anders gegaan. Kort voor het

begin van den Peloponnesischen oorlog was er op voorstel van een zekeren Diopheites een volksbesluit aangenomen, volgens hetwelk aangeklaagd kon worden van goddeloosheid ieder, die niet aan het goddelijke geloofde of een afwijkende leer verbreidde omtrent de hemellichamen ¹⁾). Hiermee werd bedoeld op hetgeen Anaxagoras verkondigde. Bepaaldelijk de natuurfilosofie van dezen wijsgeer gold bij de „geloovigen” als heel gevaarlijk voor godsdienst-en-staat. Het proces tegen Anaxagoras zelf, die gevangen werd gezet en vluchtte, gold als precedent voor tal van verdere aanklachten. Wie geacht werd besmet te zijn met de leer van Anaxagoras en deze leer verbreidde, kon vroeg of laat een aanklacht wegens goddeloosheid verwachten ²⁾).

Zoo ergens dan waren bij de Grieken godsdienst en staat te zamen nauw verbonden. Aan den antieken staatsgodsdienst met zijn onpersoonlijk doen en denken in formules, regels en gebruiken beantwoordde de opgedrongen opvatting der menigte, dat voor dezen voor de goden gevorderden dienst het algemeen solidair gebonden is; wie hem krenkt kan den toorn der hemelingen

¹⁾ Plutarchus, Pericles c. 32.

²⁾ Evenals in lateren tijd bleef de priesterschap bij deze aanklachten achter de schermen. Er zijn wel aanwijzingen voor te vinden, dat de priesterlijke druk in Athene grooter was dan „men” ons wel wil doen gelooven.... Ook Platoon waagt het niet, ons van eenigen priester te gewagen. Hij laat Sokrates slechts spreken van „lasteraars”....

op den staat doen nederdalen! Welk scherper wapen dus bezat de volksrechtbank der Heliaia, waarvoor deze processen schijnen gevoerd te zijn, dan een aanklacht wegens goddeloosheid?

Godeloos is Sokrates, schijnt het, niet geweest. Hij offerde, gelijk de andere Grieken, aan de goden; hij nam deel aan godsdienstige feesten; hij ried het raadplegen van orakels aan. Maar hij was afkeerig van alleen uiterlijke vroomheid; hij betoogde, dat het niet op de grootte aankwam van het offer, maar op de gezindheid van dengene die het offer bracht; dat men den goden niet in zúlke zaken raad moest vragen, waarin het eigen innerlijk zelf beslissen kon. Zijn geloof was een ander, dieper, wezenlijker dan het dogmatisch geloof der slaafs napratende meerderheid.

Toch was er iets, waardoor Sokrates de aandacht trok van het rechtzinnige Athene. Sokrates beweerde nl. door goddelijke macht geïnspireerd te worden: een „goddelijk teeken”, dat hem terughield wanneer hij zich op den verkeerden weg bevond (Platoon), maar ook tot handelen ried (Xenophoon). Voor hem was deze innerlijke stem een persoonlijk orakel (Hegel); voor het Atheensche publiek werd het een prikkel tot jaloezie en spot. Xenophoon verhaalt, dat de rechters, toen zij Sokrates hoorden spreken over zijn „daimonion”, luide teekenen gaven van afkeuring en verontwaardiging; sommigen, omdat zij niet geloofden wat hij vertelde, anderen, omdat zij niet konden velen, dat Sokrates ook

van den kant der goden met hooger dingen begiftigd was dan zij ¹⁾).

Mag dus de bekendheid, die Sokrates in zijn vaderstad genoot, ten gunste van zijn aanklagers zijn geweest, de aanleiding en strekking van de aanklacht lagen op het terrein der politiek.

Athene had moeilijke jaren doorleefd. De ongelukkige oorlog met het conservatieve Sparta had de staatkundige partijen in Athene in fellen strijd doen ontvlammen. Door de snel elkaar opvolgende rampen en de noodlottige expeditie naar Sicilie was de oude democratie in het gedrang geraakt en waren de conservatieven invloedrijker geworden dan in jaren her. Een derde partij was ontstaan, de oligarchische, die als uiterste rechtervleugel samenging met de conservatieven. In 411 was door dit oligarchisch-conservatieve „bloc” de democratie in Athene ten val gebracht. Op de vloot echter was door toedoen van twee der tien strategen, Diomedoon en Leoon, de staatsgreep mislukt en was Alkibiades als vlootvoogd teruggeroepen. Diens overwinning bij Kyzikos in het volgende jaar herstelde te Athene de radicale democratie. Deze volksregeering had na den grooten zeeslag bij de Arginoezen in 406 — waarin de Atheensche vloot de zege had bevochten, maar de strategen wegens plotselingen storm ongeveer 4000 schipbreukelingen niet hadden kunnen redden —

¹⁾ M.i. maant het proces tegen Jeanne d'Arc ons hier tot voorzichtigheid!....

de zes teruggekeerde strategen „en bloc” zonder onderzoek te recht doen stellen. Ten slotte was na de overgave van Athene in 404 deze regeering vervangen door de oligarchische regeering der Dertig.

De voormannen dezer 30 „tyrannen” waren Tharmenes en de uitstekend begaafde, maar beginsellooze egoïst Kritias. Een ware terreur was het bestuur van Kritias geweest. Totdat het den gevluchten democraten gelukte door een gevecht in den Peiraeus, waarbij Kritias sneuvelde ¹⁾, het schrikbewind ten val te brengen. Na een korte tusschenregeering eener gematigde aristocratie werd daarop in 403 de democratie hersteld. Den verbannen of gevluchten tegenstanders werd terugkeer naar Athene mogelijk gemaakt door de afkondiging eener volledige amnestie.

Na deze glorierijke onderdrukking der oligarchische reactie moest nu ook de geestelijke reactie tegen de grondslagen der volksregeering worden verstikt. En door wien anders werd die geestelijke strooming beïnvloed dan juist door Sokrates? De weer in eer herstelde democratie had evenwel de eerste jaren na haar optreden nog te veel te kampen met buitenlandsche moeilijkheden. Zoodat eerst in 401—400 Attika opnieuw vereenigd was en thans gedacht kon worden aan het stellen van een duidelijk voorbeeld, teneinde de indivi-

¹⁾ Hoogstwaarschijnlijk werd in dat gevecht ook de Sokratische kring deerlijk verminkt en daardoor Sokrates' positie wankeler.

dualistische elementen in te toomen in het belang van den staat en vooral van zijn beschermers. . . .

Zoo werd dan ook in het volgende jaar 399 tegen Sokrates een aanklacht ingediend wegens goddeloosheid. Een zuiver politieke klacht was trouwens uitgesloten door de verleende amnestie. De aanklacht werd intusschen zóó geformuleerd, dat aan de godsdienstkwesitie meteen het staatsbelang gekoppeld werd. Twee dingen werden Sokrates ten laste gelegd: het niet gelooven aan de goden van den staat en het bederven der jeugd. De aanklagers waren drie in getal. Van deze aanklagers was Anytos een rijk industrieel en man-van-de-praktijk, tevens een der voorvechters der democratie. Maar gelijk in heel het proces de politiek alleen tersluiks op den achtergrond verschijnt ¹⁾, bleef Anytos ook zelf op het tweede plan en zoo was de weinig bekende dichter Melétos de hoofdaanklager geworden. De derde plaats nam in de redenaar-staatsman Lykoon, iemand van zeer middelmatige reputatie.

Na de beschuldigingsrede der aanklagers, door Melétos voorgebracht, kwam het woord aan de verdediging. Die is door Sokrates zelf gevoerd. Daarop besliste de jury schuldig of onschuldig, waarna bij schuldig-

¹⁾ De Sokratische kring was zeker niet democratisch en Sokrates' sympathie helde stellig meer naar de uiteengeslagen oligarchen en hun dictatuur dan naar burgerlijke democraten van het slag van Kleioon. Het individu ging hem bovendien boven de „sale boutique” der politiek.

verklaring de beklaagde gelegenheid kreeg, om tegenover den eisch der aanklagers een tegeneisch te stellen. Tenslotte werd dan in derde zitting het door de jury vastgestelde vonnis bekend gemaakt. Indien de aanklager slechts minder dan een vijfde der rechters had weten te overtuigen, was hij een boete van 1000 drachmen schuldig. Van de 500 leden sterke rechtbank verklaarden zich 360 leden voor de doodstraf. Deze bestond in het ledigen van een beker gif. De veroordeeling en dood van Sokrates hadden plaats in de maanden Moenychion en Thargelion, d. i. April—Mei en Mei—Juni 399 v. C.

De schijnbaar ongekunstelde vorm, de natuurlijke, onopgesmukte taal en de waardige toon van Platoon's Verdediging van Sokrates wedijveren als het ware om een argeloos lezer te doen gelooven dat dit het historisch verweer zou zijn van den grooten wijsgeer. Maar bij nadere beschouwing en vergelijking met elders geboden historische gegevens is gebleken, dat „Wahrheit und Dichtung” hier tot een bedriegelijke nabootsing hebben samengewerkt en dat deze Verdediging niet als historisch, maar veeleer als literair werk moet worden beoordeeld en genoten. Het doel van Platoon met deze verdediging van zijn Meester was tweeledig: Sokrates te rechtvaardigen tegenover de Atheners en de leiders der democratie in het bijzonder, maar tevens een

tegenstuk te leveren tegenover de karikatuur, die Aristophanes in zijn „*Wolken*” van Sokrates had opgehangen.¹⁾ Zelden werd een daad van piëteit tot een werk van verhevener schoonheid, zelden een portret met meer warmte en bezieling geschilderd.

De ondernomen taak was uiterst moeilijk. Er waren tal van aanstootelikheden, die moesten worden vermeden of geretoucheerd. Al te groote nauwkeurigheid, te veel détails zouden het werk doen mislukken. En veelomvattend, ingewikkeld waren de lijnen, die het beeld zouden hebben weer te geven! Platoon wilde nl.: de beschuldiging van goddeloosheid afwijzen; de politiek, die in de aanklacht achteraf gehouden was, eveneens op den achtergrond houden; van zijn verweer tevens een karakterteekening maken; het geheele verweer door Sokrates zelf doen uitspreken en het geheel componeeren in den vorm van een dramatischen monoloog, die tegelijk den vorm eener redevoering zou behouden.

Dat hier de eene Meester den anderen schilderde, dat toonen U de verrassende wendingen, de fijne contrasten: humor, ironie en sarkasme naast verheven ernst. Het kleurenspeel dezer veredelde sentimenten — dat is het essentieele van Platoon's kunst.

Op eenige bijzonderheden van techniek wil ik den

¹⁾ Aristophanes brengt Sokrates ten tooneele zittend in een „in hooger sferen” zwevende mand.

belangstellenden lezer eerst nog wijzen, alvorens hij alleen gelaten wordt met mijn kopy. Mocht die hem teleurstellen, hij wijte dit niet Platoon, maar mij.

In tegenstelling tot de door Sokrates gesproken woorden, die het verwijt van redenaarshandigheid terugwijzen, draagt de aanhef, het zgn. *exordium*¹⁾ een sterk rhetorisch karakter. Maar de toon is fier, de houding waardig. Met magistraal gebaar worden de aanklagers teruggewezen naar het tweede plan. Niet zij zullen de oorzaak zijn van Sokrates' dood, want zij zijn slechts het bijzondere in dit proces, waaraan als algemeenheid de laster, haat en afgunst van Publiek¹⁾ ten grondslag liggen. „Die hebben al, nietwaar, veel brave lieden omgebracht, en zullen dit nòg doen” (hoofdstuk 16). Daarmee is de hoogte, waarop zich deze Verdediging beweegt, al dadelijk aangegeven: een hoogte, waar de ergernis zich tot een kalmen glimlach plooit, en vanwaar het menscheijk gewemel, de holle waan der menigte, de vrees voor den dood, de kleine onderlinge haat en wangunst als slechts bekrompen

¹⁾ De indeeling is: *exordium* (inleiding) h. 1, *refutatio* (weerlegging) h. 2-16, *probatio* (bewijsvoering) h. 16-25, *aestimatio* (straf-bepaling) h. 25-28, *peroratio* (slotrede) h. 29-eind.

¹⁾ Er bestaat niet en heeft nooit bestaan een menigte met *auto-suggestie*; ook niet bij Pilatus.... De schapenkudde blaait uit natuurlijke andrang, maar de menschenkudde alleen onder suggestie van geestelijken en politici, die beiden aan de „smaad” van haar „domheid” schuldig staan.

misverstand, als „smadelijke domheid” worden gezien en geoordeeld.

Inderdaad, we bevinden ons hier „in hooger sferen”. En wij spelen hier een edel spel, maar dat wellicht zijn nut nog hebben kan, een spel, waaruit te leeren is! „Ik wilde wel, dat dit gebeuren kon, ja, dat ik méér nog kon bereiken door dit mijn pleidooi” (hoofdstuk 2, eind). Wij kunnen ons van deze hoogte zelfs wel zonder gevaar wat lichte scherts veroorloven en nu en dan, haast ongemerkt wat ironie mengen onder onze toch zoo heel ernstige woorden. Want is wel deze aanklacht wegens goddeloosheid tegen den man, wiens diepste wezen vroomheid was, anders dan spel? En zullen dan een redenaar-staatsman, een onbekend poëet en voorts een zakenman den weldoener van hun volk ten val kunnen brengen? Zoo hoort: het was de orakelspreuk van Apolloon, die dezen man tot onderzoeken spoorde; ondankbaar werk! En het resultaat? Geen wijsheid werd gevonden daar, waar men verwachten zou, neen, eigendunk slechts bij juist deze drie groepen menschen: staatslieden, dichters, werklui. In het oordeel over deze groepen mogen zich de aanklagers zelf terugvinden. Is het dan toeval, dat de meest-beteekenende onder hen het slechtst er af komt, de minste tamelijk wel? En welk een stumper toont zich de derde man in Sokrates’ ijzeren vuist!

Van zulk stil spel is er meer in deze Verdediging: een vierderangssofist als „Euénos van Paros” wordt

schreeuwend-duur betaald (hoofdstuk 4); de vurige „leerling” Chairephoon, partijgenoot der aanklagers, die door Aristophanes in één adem genoemd was met Sokrates, dient wellicht hier als tegenhanger tegenover Alkibiades en Kritias, op wie de aanklagers niet zullen hebben verzuimd te wijzen; de goddeloosheid wordt ontkend met een eed „bij deze zelfde goden” (hoofdstuk 14); „m'n bovenstbeste Melétos” hoort zich noemen de man, die zich voelt worgen door gestaalden vuist; van Anaxagoras worden juist die stellingen genoemd, waarmee Sokrates het nièt eens was; na het vonnis worden de aanklagers alleen nog maar als „zij” genoemd en het slotwoord van den om goddeloosheid aangeklaagde is — „de godheid”!

Zullen wij het Platoon dan kwalijk nemen, dat hij, gelijk het de mythen vervormende tragediedichters deden, uit de gegevens alleen dat koos wat bruikbaar scheen en zelfs met wat hij opnam meer dan eens willekeurig is te werk gegaan? De formule van de aanklacht noemt Platoon „ongeveer”, het daimonion kan hem slechts dienen als het alleen terughoudt en „nooit aandrijft” (zie blz. 13 en hoofdstuk 19), de voorspelling in hoofdstuk 30 was wellicht al werkelijkheid geworden, toen Platoon zijn Verdediging schreef, en ten slotte: de tegeneisch van onderhoud op staatskosten wordt buiten deze Verdediging nergens vermeld en is dus wellicht fictie van den auteur; een fictie dan, waarmee hij de spankracht van zijn werk

heeft overschat: immers, in het opstellen dezer Verdediging in den eersten persoon school voor zulk een proef te veel gevaar.

Dat bij herhaling Sokrates een beroep doet op het medelijden en op het eergevoel der rechters is het gevolg van den dramatischen bouw. Deze Verdediging toch in haar drie gedeelten is als het ware een drama in drie bedrijven, die hun klimax — er zijn meer klimaxen in dezen monoloog — baseeren op het verloop van het proces met zijn intermezzo's van schuldigverklaring en veroordeeling ter dood. Met den Xenophoon-tischen Sokrates kan men geen drama scheppen.

SOKRATES' VERDEDIGING

- 1.*) Hoe 't u, burgers van Athene, gegaan is bij 't luisteren naar mijn aanklagers, weet ik niet; ik zelf was, toen ik naar hun rede luisterde, mijzelf haast vergeten: zóó overtuigend spraken zij.

Maar waarheid, welbeschouwd, is er geen woord door hen gesproken. Eén ding vooral van al wat zij gelogen hebben, heeft me getroffen; dat was toen zij u rieden op te passen, dat ge door mij niet beetgenomen werd: ik was zoo'n knap redenaar! Dat zij er zich zelfs niet voor schaamden, dat ze op slag en metterdaad door mij ontzenuwd zullen worden, wanneer het blijkt, dat ik ook in het minst niet zoo'n knap spreker ben, dat leek

*) De lezer die de Inleiding gelezen heeft, kan uit blz. XXIV en vlg. begripen, dat de cijfers in de marge de hoofdstukken aanduiden.

mij het brutaalst in hun betoog; tenzij zij juist hem knap in 't spreken mochten noemen, die niet dan waarheid spreekt. Wanneer ze dat bedoelen, kan ik het met hen eens zijn, dat ik ben redenaar; maar niet op hun manier! Zij hebben dan, zooals ik zei, weinig of niets van eenige beteekenis gezegd; van mij zult gij de volle waarheid hooren. En geen, bij Zeus, heeren, met mooie woorden en smoesjes opgemaakte rede, als die van hen, neen, naar 't mij invalt, heel gewoon. Want ik vertrouw dat wat ik zeg rechtvaardig zijn zal, en niemand van ulieden behoeft iets anders te verwachten. 't Zou immers op mijn leeftijd, heeren, mij slecht voegen, als een kleine jongen voor u te komen staan en u wat wijs te maken. Dringend dus verzoek ik, heeren, u hierom: wanneer ge mij mezelfden hoort verdedigen met deze zelfde woorden die ik dagelijks bezig bij de wisselaars op de markt, waar velen uwer mij wel hoorden, en elders overal, wilt dan hierover niet verwonderd zijn of me in de rede vallen. De zaak is namelijk deze: 't is voor het eerst nu, op mijn zeventigste jaar, dat ik voor het gerecht verschijn; 'k ben dus ten eenenmale er onbekend mee, hoe men zich hier uitdrukt. Zooals gij dus, wan-

neer ik werkelijk een vreemdeling was, natuurlijk mij 't vergeven zoude, wanneer ik in die taal en op die wijze sprak, waarbij ik was grootgebracht, zoo vraag ik u ook nu wat naar mijn meening billijk is dit, dat gij wel mijn manier van spreken wilt gedoogen; zij kan misschien slechter, misschien ook beter zijn. Alleen dit moet ge nagaan en in 't oog houden, of wat ik zeg rechtvaardig is of niet. Dit immers is de taak eens rechters; waarheid te spreken die des redenaars.

2. Vooreerst dan, heeren, moet ik mij verdedigen tegen hetgeen mij 't éérs ten laste werd gelegd en tegen mijn eerste aanklagers, daarna tegen de klachten en de aanklagers die later zijn gevolgd. Want velen zijn het er geweest en vele jaren lang reeds die mij bij u aanklaagden tegen de waarheid in. Hen vrees ik meer dan Anytos en consorten, al zijn ook die gevaarlijk. Maar meer te vreezen, heeren, zijn die anderen, die de meesten van u al van jongsaf aan bepraatten in vertrouwelijk gesprek en mij zwart maakten, alweer tegen de waarheid in: „er is een zekere Sokrates”, zoo spraken zij, „een wijs man, die al wat in het luchtruim en wat onder de aarde is doorgroeft, en recht te praten weet wat krom is.”

Ziet, heeren, dat zijn mijn gevaarlijke beschuldigers, dit dit gerucht verspreidden. De hoorders toch gelooven, dat wie dáárnaar vorschten ook atheïsten zijn. Nu zijn deze beschuldigers groot in aantal en hebben zij hun beschuldigingen langen tijd reeds rondgestrooid en bovendien spraken zij met u in die jaren, dat ge, als kind, een enkele knaap misschien, het meest ontvankelijk waart, — ik was beklaagde, maar bij wijze van „verstek”. Maar 't gekste is, dat men onmogelijk de namen van die lui kent en ze noemen kan, tenzij het bij toeval een komediedichter is. Maar wie uit nijd en lasterzucht u te bepraten zochten, of wie hun eigen overtuiging wilden zien gedeeld, die allen zijn wel 't moeilijkst te bestrijden. Men kan, niet waar, toch moeilijk een van hen hier laten komen en zijn schuld bewijzen, maar moet enkel als 't ware tegen schimmen zich richten met verdedigingen en bewijs, terwijl geen zich verweert. Gij zult dus met mij willen inzien, dat ik, zooals ik zei, tweeërlei aanklagers heb; vooreerst hen die zooeven mij beschuldigden, en verder die van ouds, waarvan ik sprak; en ook ziet gij voorzeker de noodzaaklijkheid in, dat ik eerst mij tegen laatstgenoemden ga verdedigen; want hun

beschuldigingen hebt gij 't eerst gehoord en zooveel vaker dan van dezen hier.

Welnu, thans de verdediging. Ik ga het dus ondernemen, heeren, dien laster uit uw harten weg te nemen, en in zoo korten tijd, dien gij zoo lang reeds daar gekoesterd hebt. Ik wilde wel, dat dit gebeuren kon, wat èn voor u èn mij het beste waar', ja dat ik meer nog kon bereiken door dit mijn pleidooi. Maar ik acht het moeilijk en begrijp best wat het zeggen wil. Toch zij de afloop zooals het de godheid wil: de wetten moet men eeren.

3. Beginnen wij dus bij het begin: welke beschuldiging was de oorzaak van dien laster, dien Meletos dan weer geloofde en die tot zijn aanklacht leidde? Welaan, wat zeiden dan die lasteraars? Voorlezing dient gedaan dus van de akte als 't ware van hun beschuldiging: „Sokrates doet wat strafbaar is en houdt zich bezig met onnutte dingen; want hij vorscht naar wat onder de aarde en wat in den hemel is en praat wat krom is recht en onderwijst dat alles ook aan anderen.” Zoo luidt de aanklacht ongeveer. Dat immers hebt gij zelf gezien ook in de klucht van Aristophanes, waar gij een Sokrates zaagt rondgaan, die beweerde in de lucht zich te

bewegen en veel nonsens meer uitkraamde, waarvan ik evenmin in 't algemeen als in 't bijzonder iets afweet. En ik zeg dit niet uit minachting voor dergelijke wetenschap, zoo iemand daarin knap is, uit vrees dat ik even zooveel keeren door lui als Melétos aangeklaagd zal worden.

Maar, heeren, ik heb niets daarmede uit te staan! De meesten uwer alweer kunnen het getuigen en ik verzoek, dat allen van u, die mij ooit ereis spreken hoorden, dit punt elkaar toelichten. En velen uwer kunnen dit. Vertelt elkander dus, of iemand ooit in 't algemeen of in bijzonderheden mij over dergelijke dingen hoorde spreken. Bevinden zult gij dan dat evenzoo de rest is van hetgeen aangaande mij zoo algemeen verteld wordt.

4. Doch niet alleen van deze dingen is niets waar, maar ook niet dit, zoo gij van iemand hoorde, dat ik er mijn werk van maak, menschen te beschaven voor geld. Ook dit toch lijkt mij mooi, als iemand zou in staat zijn menschen te beschaven, zooals bijvoorbeeld Gorgias uit Leontini, Prodikos van Keos of Hippias uit Elis.¹⁾ Elk hunner namelijk, heeren, is bij machte in elke stad de jongelui, die daar bij wie ze willen van

¹⁾ Drie bekende sofisten.

hun medeburgers gratis les bekomen kunnen, over te halen om die lessen in den steek te laten en bij hèn te komen leeren, waarvoor ze geld betalen moeten en nog „dank u” zeggen ook. Zoo is er nog een andere geleerde, van wiens verblijf hier ik hoorde. 'k Ontmoette n.l. iemand, die meer geld al aan sofisten heeft betaald dan alle anderen samen, Kallias Hipponikos-zoon.¹⁾ Hem vroeg ik — hij heeft twee zoons — indien uw beide zoons eens, Kallias, veulens waren of kalveren,²⁾ dan zouden we er een africhter voor huren, die hen behoorlijk zou dresseeren. Dit zou een paardenkenner of een landman zijn. Maar nu het menschen zijn, wat voor een africhter zult gij nu voor hen nemen? Wie is ervaren in die kundigheid die past aan mensch en burger? Ge zult toch, zou ik denken, nu ge zoons bezit, daarover hebben nagedacht. Is er, vroeg ik, zoo iemand of niet? — „O zeker”, zei hij. — Wie is 't, vroeg ik, en waar vandaan en voor hoeveel geeft hij z'n onderwijs? — „Euénos, Sokrates, uit Paros, 5 minen is het tarief.” Ik noemde Euénos gelukkig, als werkelijk hij dat vak verstaat en zoo uit-

¹⁾ Voor vele sofisten een gul gastheer.

²⁾ Ploegdieren, nl.

stekend les geeft. Ook zelf toch zou ik mij er op beroepen en er grootsch op zijn, als ik die kunst verstond. Maar heeren, die versta ik niet.

5. Nu zou de een of ander uit uw midden me in de rede kunnen vallen met de vraag: „Maar, Sokrates, wat is er dan met u? Waar zijn die lasterpraatjes over u dan uit ontstaan? Want zoo'n bekendheid ontstond toch zeker niet terwijl ge u nièt bezighield met dingen die wat d'anderen doen te boven gaan. Zég ons dus, wat er is en laat ons niet ons oordeel zóó maar vellen over u.” Wie zóó zou spreken zou, dunkt me, gelijk hebben. Ik zal u dus trachten duidelijk te maken, wát het wel is, dat mij dien naam en laster heeft bezorgd. Luistert dus. En mochten sommigen van u gelooven dat ik scherts, dit zeg ik u: de volle waarheid zult gij van mij hooren.

Welnu dan, heeren, door niets anders dan een zekere wijsheid heb ik dezen naam gekregen. Wat voor een wijsheid? Een menscheelijke misschien. En inderdaad, het schijnt wel, dat ik die bezit. Hen, van wie ik daar-even sprak, mag men wellicht knap in een wijsheid noemen die méér is dan menschelijk, of ik weet er niets van. Die wijsheid nu versta

ik niet en wie beweert van wel, die liegt en zegt het om mij te belasteren.

Valt, heeren, mij niet in de rede; ook niet als het u schijnen mocht dat ik wat boud spreek. Want het zal niet mijn bewering zijn, die ik zeggen ga, maar ik zal behoorlijk den zegsman noemen. Voor mijn wijsheid, zoo die dezen naam verdient, en voor den aard ervan, noem ik als getuige u den god te Delphoi. Ge kent toch zeker Chairephoon? Die was met mij van kindsbeen af bevriend en een partijgenoot der demokraten en deelde in die ballingschap en keerde weer met u terug. Gij weet dus ook, hoe warm hij zich voor het een of ander maken kon. Zoo ging hij ook een keer naar Delphoi en dorst dit aan het orakel vragen. Valt, heeren, mij, zooals ik zeg, niet in de rede! Hij vroeg dan, of er iemand wijzer was dan ik. Het antwoord van de Pythia luidde, dat niemand wijzer was.

Dit zal u als getuige bevestigen hier, zijn broer; want hij is overleden.

6. Let wel, waarom ik dit vertel. Ik wil u laten zien, waaruit voor mij die lasterpraat is voortgevloeid. Toen ik dat namelijk had gehoord, overlegde ik aldus: wat zal die god wel met die duistere taal bedoelen? Want ik ben zoomin in 't algemeen, als in bijzon-

derheden mijzelf bewust, dat ik een wijze ben. Wat toch bedoelt hij als hij zegt, dat ik de wijste ben? Want liegen doet hij natuurlijk niet: dat is zijn gewoonte niet.

Lang was ik 't met mijzelf niet over de bedoeling eens, tot ik tenslotte op de volgende manier die trachtte op te sporen. Ik zocht een van de lui op, die als wijs bekend staan, met het plan, zoo ergens, daar de orakelspreuk als onwaar te weerleggen en te zeggen: diè man is wijzer dan ik ben en gij hebt mij genoemd. Ik stelde hem dus op de proef — namen behoef ik niet te noemen; het was een van de staatslieden, bij wien ik, heeren, deze ervaring opdeed — en toen ik met hem sprak bleek mij, dat deze man wel wijs schéén in de oogen van veel anderen en zijn eigen niet het minst, maar dat hij het niet was. En daarop trachtte ik hem aan te toonen, dat hij wel waande wijs te zijn, maar het niet was. Daardoor kreeg hij een hekel aan mij en met hem velen van de hoorders, maar ik bevond bij 't heengaan dat ik het van dézen man in wijsheid won. Misschien weet van ons beiden géén iets van beteekenis, maar hij méént iets te weten en hij weet het niet, ik weet niet en ik denk ook niet dat ik weet. Dit beetje dus schijn ik ten minste

wijzer te zijn dan hij, dat ik, wat ik niet weet, me ook niet verbeeld te weten.

Toen zocht ik een ander op, een van de lui die wijzer heeten dan hij; en daar vond ik precies hetzelfde! En toen kregen weer hij en vele anderen een hekel aan mij.

7. Zoo ging ik verder heel de rij langs en bemerkte wel — met droefenis en zorg — dat men mij haten ging, maar 't leek mij niettemin noodzakelijk, de uitspraak van den god het hoogst te stellen. Ik moest dus, peinzende over de beteekenis van het orakel, gaan tot allen die iets schenen te weten. En, bij den Hond,¹⁾ heeren — ik moèt u de waarheid zeggen — daar moest ik dit ervaren: zij die het meeste om hun wijsheid werden geroemd, kwamen mij voor bijna het meest te kort te schieten, toen ik overeenkomstig het orakel zocht; maar anderen, 'schoon minder befaamd, bruikbaarder lieden wat verstand betreft. Ik dien u dus mijn zwerftocht te verhalen, hoe ik als 't ware werken te verrichten had, zou de orakelspreuk door mij niet onweersproken blijven. Na de staatslieden dus wendde ik me tot de dichters, van treur-

¹⁾ Elders (Gorgias c. 37) wordt hier aan toegevoegd „den Egyptischen god.” Sokrates drukt er zijn spijt mee uit.

spel, dithyrambe en de andere, hopen, dat ik daar mezelf op heeterdaad betrappen zou onwetender dan zij te zijn. Ik nam dus hun verzen die mij het meest doorwrocht toeschenen, en vroeg hun wàt of ze ermee beoielden; dan kon ik tevens van hen leeren. Ik aarzel, heeren, u de waarheid te vertellen; maar 't moet er uit: bijna alle aanwezigen wisten om zoo te zeggen beter dan zij te verklaren wat zij zelf hadden gedicht! Ik merkte dus ook van de dichters spoedig dit, dat niet in wijsheid werd geschreven wat zij dichtten, maar in een zekere stemming en bezieling, als bij de zieners en de orakelpriesters. Die immers zeggen veel voortreffelijks, maar wèten van hetgeen zij zeggen niets. Zoo'n toestand bleken mij de dichters ook doorleefd te hebben. En ook bevond ik, dat zij op grond van hun dichtkunst zich verbeeldden ook daarbuiten het allerwijst te zyn. En dat waren zij niet. Ik ging dus ook van hen weg met de overtuiging, dat ik, als van de staatslieden, zoo ook hun meerdere ben.

8. Tenslotte ging ik naar de ambachtslui. Want was ik me zelf bewust, dat ik om zoo te zeggen niets weet, ik wist heel goed, dat ik bij hen verstand van veel voortreffelijks zou vinden. En dat had ik niet mis; maar zij

verstonden wat ik nièt verstond en dáárin wonnen zij het van mij. Maar, heeren, 't leek me, dat zij aan hetzelfde euvel als de dichters leden en als de goede artisten: omdat zij in hun vak goed werk verrichtten, wilde elk daarbuiten ook in 't grootst probleem het knapste zijn; en bij die dwaling zonk die andere knapheid in het niet. Zoodat 'k mijzelf afvroeg, in het belang van het orakelwoord, of ik berusten mocht in 't zijn zooals ik ben: niet knap in hunne knapheid, maar evenmin dom waarin zij dom zijn, òf dat ik wat zij hebben, beide liever had. En 't antwoord, dat ik mijzelf en het orakel gaf, was: dat voor mij 't beste was, te zijn zooals ik ben.

9. Uit dezen onderzoekingstocht nu, heeren, is voor mij veel vijandschap gesproten, en heel onaangename en gevaarlijke, zoodat daaruit veel lasterpraat ontstond en ik dien naam kreeg, wijs te zijn.

Want elken keer denken de omstanders, dat ik zelf knap ben in datgeen, waarin ik een anders knapheid als waardeloos laat zien. En hierin, heeren, schijnt de orakelgod werkelijk wijs te zijn en in die orakelspreuk dit te bedoelen, dat menschenwijsheid van weinig of geen waarde is. En hij bedoelt naar 't schijnt niet, dat Sokrates wijs is, maar

noemde mijn naam, omdat hij mij als voorbeeld nam, alsof hij zeggen wou: ziet, menschen, diè van u is wijs, die zoo als Sokrates heeft ingezien, dat hij in wijsheid eigenlijk niets te beduiden heeft. Dit nu is wat ik ook nu nog te vinden tracht en naspur naar 't orakelwoord, wanneer ik denk dat iemand van mijn stadgenooten of in het buitenland een wijze is. En vind ik, dat hij 't niet is, dan steun ik den orakelgod door te bewijzen dat hij niet wijs is. En zoo heb ik door deze bezigheid geen tijd gehad om noemenswaardige aandacht aan staats-aangelegenheden of mijn eigen zaken te besteden, maar bevind ik mij in duizend moeilijkheden door mijn dienstbaarheid aan den orakelgod.

10. Bovendien genieten van zelf ook de jongeren, die mij vergezellen, en, zoons van rijken huize, die den meesten vrijen tijd hebben, wanneer ze hooren, hoe de menschen worden ondervraagd. Dikwijls ook doen ze mij na en gaan dan anderen ondervragen; en dan, geloof ik, vinden zij een heele massa lieden, die denken danig wat te weten, maar wier wijsheid weinig of niets beduidt. Dan worden wie door hen zijn ondervraagd nijdig op mij en niet op zichzelf en zeggen: die Sokrates

is een ellendeling en hij bederft de jeugd. En vraagt men hun, wàt hij dan doet en leert, dan weten zij dat niet te zeggen, maar komen, om niet hun verlegenheid te laten blijken, aanzetten met die gewone flauwiteiten aan 't adres van alle wijsheidzoekers, van „bovenaardsch” en „onderaardsch” en „godverzaking” en „dat ze wat krom is recht weten te praten”. De eigenlijke waarheid willen ze, denk ik, maar liever niet vertellen: dat het gemerkt wordt, n.l. dat ze wel doen alsof ze heel wat weten, maar dat hun kennis eigenlijk niets te beduiden heeft. En aangezien nu verder, meen ik, deze lui eergierig zijn en vinnig, en groot ook in getal, en zij over mij met klem en overtuiging spraken, deden zij uw ooren lang en doordringend tuiten van hun laster.

Zoo heeft Melétos, hebben Anytos en Lykoon dan hun aanval tegen mij gericht. Melétos neemt het voor de dichters op, Anytos voor de handwerkslui en Lykoon voor de redenaars. Zoodat, ik zei het reeds in het begin, het mij verwonderen zou, als ik in staat zou zijn dien laster, die zóó lang gewerkt al heeft, in zulk een korten tijd weer uit u weg te nemen. Dit is de waarheid, heeren, en ik ontveins u evenmin in 't alge-

meen, als in bijzonderheden iets bij hetgeen ik zeg. En toch weet ik wel bijna zeker, dat juist dáárdoor haat mij treft; wat slechts bewijst, dat ik de waarheid spreek en dat hier ligt de laster tegen mij en dit de oorzaak daarvan is. En of ge nu of later dit wilt onderzoeken, ge zult niet anders vinden.

11. Wat aangaat de beschuldigingen van mijn eerste aanklagers, is ter verdediging bij u hiermee genoeg gezegd. Thans wil ik trachten tegen Melétos, die, naar hij zegt, een eerzaam patriot is, en tegen de lateren mij te verweren. Opnieuw dus, daar dit andere aanklagers zijn, hebben wij hùn akte van beschuldiging hier te beschouwen. Die luidt dan ongeveer zoo: „Sokrates doet wat strafbaar is, daar hij de jeugd bederft, maar ook, daar hij niet aan de goden van den staat gelooft, maar wel aan nieuwe wonderlijke wezens.” Zoo luidt de aanklacht ongeveer. Laat ons nu punt voor punt hiervan nauwkeurig onderzoeken. Het heet dus, dat ik strafbaar ben, daar ik de jeugd bederf. Maar, heeren, ik beweer, dat juist Melétos strafbaar is, daar hij in schijn van ernst den spot drijft door lichtvaardig menschen in 't harnas te jagen en door zorg en ijver voor te wenden in aangelegenheden, die hem nog nooit na

aan het harte lagen. Dat dit zoo is, zal ik u trachten aan te toonen.

12. Hier dus, Melétos, spreek: Hecht ge er niet veel waarde aan, dat het jongere geslacht zoo goed worde als maar mogelijk is? — „Dat doe ik.” — Welaan, zeg dan tot deze heeren hier, wie of hen beter maakt. Natuurlijk weet ge het, want het gaat u immers na aan 't hart? ¹⁾ Hem toch die hen bederft hebt gij gevonden, zegt ge, en ge brengt mij voor dit hof. Welaan dan, noem hem die hen beter maakt en wijs den heeren wie het is. Ziet ge Melétos, dat ge zwijgt en niets te zeggen weet? En toch vindt gij het geen schande en geen duidelijk bewijs voor wat ik zei: dat het u nooit ter harte is gegaan? Komaan, spreek op mijnheer, wie maakt de jongeren beter? — „De wet.” — Dat vraag ik niet, mijn waarde heer, maar welke mensch, die in de eerste plaats ook dat kent: de wet. — „Deze gezworenen, Sokrates.” — Wat, Melétos? Kunnen deze heeren de jongeren vormen en hen beter maken? — „Zeker.” — Allen, of sommigen wel, anderen niet? — „Allen.” — Bij Hera, goed gesproken! Ge

¹⁾ De woordspelingen in den Gr. tekst kan men naproeven door in dit gedeelte i. pl. v. Melétos bijv. te lezen Harte of Hartman.

noemt een overvloed van verbeteraars! Nu verder: Maken de hoorders hier hen beter, of niet? — „Ook die.” — En de heeren van den raad? — „De heeren van den raad ook.” — Bederven hen dan niet de sprekers in het parlement? Of maken ook die allemaal hen beter? — „Ook die.” — Dus heel Athene, schijnt het, maakt hen braaf, behalve ik, en ik alleen bederf hen. Zóó bedoelt ge het? — „Precies.” — Dat is een vreeselijk ding, dat gij in mij ontdekt. Antwoord mij: Is het ook zoo met de paarden, denkt ge? Zijn die hen beter maken „alle menschen” en bederft hen één? Of is het juist andersom, en is er één slechts die hen beter maken kan, of maar heel weinigen: de paardenfokkers; en bederft de groote menigte de paarden, als ze er mee omgaat? Is het niet zoo, Melétos, met de paarden evengoed als met al de andere wezens? Ja zeker is het zoo, of gij en Anytos het toegeven of niet. Het zou zeker een groot geluk zijn voor de jeugd, als één maar haar bedierf en de anderen haar van nut zijn. Och kom, Melétos, ge toont voldoende, dat ge nog nooit hart voor de jongeren hebt gehad en duidelijk verraadte ge uw onverschilligheid, dat niets van 't geen ge mij ten laste legt, ooit u ter harte is gegaan!

13. Zeg ons, bij Zeus, nu nog, Melétos, is 't beter leven in een goede samenleving of in een slechte? Antwoord, m'n waarde heer; ik doe geen lastige vraag. Doen niet de slechten steeds hun naasten kwaad, de goeden goed? — „Zeer zeker.” — En is er iemand, die door zijn omgeving liever wil benadeeld worden dan geholpen? Antwoord, goede vriend, de wet gelast het u. Wordt iemand graag benadeeld? — „Natuurlijk niet.” — Welnu, bedoelt uw aanklacht, dat ik de jeugd bederf of slechter maak, zonder mijn wil of mèt? — „Met uw wil.” — Hoe, Melétos, zijt gij op ùw leeftijd zóóveel wijzer dan ik ben op den mijnen, dat gij gezien hebt, dat de slechten steeds hun naaste omgeving kwaad doen en de goeden goed? Maar ben ik tot zóó'n trap van domheid afgedaald, dat ik zelfs dit niet weet, dat, als ik iemand van mijn medemenschen kwaad doe, ik kans loop kwaad van hem te ondervinden; zoodat ik dus willens en wetens dit zoo groote kwaad bega, gelijk gij zegt? Dat geloof ik niet van u, Melétos, noch doet een ander dit naar ik meen; maar één van twee: ik bederf nièt òf ik doe 't onwetend; dus liegt ge beide keeren. En als ik niet opzettelijk bederf — 't is geen manier om iemand om zulk dwalen voor dit

gerecht te dagen. Ge hadt me in vertrouwelijk gesprek hier eer op moeten wijzen; dan zou ik natuurlijk, als ik het vernam, ophouden met hetgeen ik zonder opzet deed. Maar gij hebt het vermeden naar mij toe te komen en het mij onder het oog te brengen; dit hebt ge niet gewild, maar hier klaagt ge mij aan, waar het gebruik is aan te klagen hen die straf, niet die een terechtwijzing noodig hebben.

14. Dit, heeren, is thans duidelijk, dat, zooals ik zei, Melétos nooit, hetzij in 't algemeen of in bijzonderheden, voor deze dingen hart gehad heeft. Maar niettemin, zeg ons, Melétos, hoe meent gij, dat ik wèl de jeugd bederf? Dat doet ge, niet?, luidens de aanklacht, die gij hebt ingesteld: „dat hij (hen) leert niet aan de goden van den staat, maar wel aan andere, nieuwe, hoogere wezens te gelooven.” Is dit niet uw bedoeling, dat ik door zulk een onderricht bederf? — „Ja juist, dat is precies wat ik bedoel.” —

Bij deze zelfde goden dan, Melétos, zeg het voor mij en deze heeren hier nog wat nauwkeuriger. Want ik begrijp niet goed, of ge bedoelt, dat ik 't geloof verkondig, dat er wel goden zijn — en dus geloof ik zelf ook dat er goden zijn en ben dus niet volslagen

atheïst en daarom ook niet strafbaar —, maar dat het niet de goden zijn, waaraan het volk gelooft, doch andere, en of ge dáárom, omdat 't andere zijn, mij aanklaagt; òf dat ge wilt beweren, dat ook ik zelf in het geheel aan goden niet geloof, en dit ook anderen leer. — „Dàt juist bedoel ik, dat gij in het geheel aan goden niet gelooft.” — M'n bovenstbeste Melétos! wat wilt ge daarmee zeggen? Ik geloof dus niet, zooals de anderen, dat zon en maan godheden zijn? — „Bij Zeus neen, heeren rechters, want de zon is, zegt hij, steen, de maan grond.” — Wilt gij, m'n beste Melétos, Anaxagoras beschuldigen, of acht ge deze heeren zóó onnoozel en gelooft ge dat ze zóó ongeletterd zijn, dat ze niet weten dat de boeken van den Klazomeniër van zulke woorden vol staan? Zoo leeren dan de jongelui van mij ook, wat ze soms, is 't heel duur, voor een drachme in den schouwburg kunnen koopen, om Sokrates uit te lachen, wanneer hij doet of 't van hem-zelfen is; vooral daar 't zulke ongerijmdheden zijn. Welaan, bij Zeus, bedoelt ge dàt? Geloof ik dat er geen god bestaat?

— „Bij Zeus, dat gelooft ge vast en zeker niet.”

— Ge zijt niet te vertrouwen, vriend

Melétos, en me dunkt ge gelooft ook zelf niet wat ge zegt. Mij komt het, heeren, voor, dat deze man zeer onbeschaamd is en vermetel en dat hij deze aanklacht heelemaal in onbeschaamden overmoed lichtvaardig ingediend heeft. Het heeft er veel van, of hij raadseltjes opgeeft en eens de proef wil nemen: zal die wijze Sokrates het merken, dat ik scherts en dat ik mijzelf tegen spreek, of zal ik hem en de andere hoorders met hem voor het lapje houden? Want hij daar schijnt mij toe zichzelf tegen te spreken in zijn aanklacht, net alsof hij zei: Sokrates doet wat strafbaar is; want niet aan goden gelooft hij, maar aan goden gelooft hij. Dit is toch pure scherts.

15. Let met mij, heeren, hoe hij, als ik het wel heb, dit bedoelt. Antwoord, Melétos, gij ons en denkt gij, heeren, aan hetgeen ik bij 't begin u vroeg, dat gij mij niet zoudt in de rede vallen, wanneer ik het betoog voer, zooals ik gewoon ben. — Is er, Melétos, iemand, die gelooft, dat er wel menschenlijke zaken, maar geen menschen zijn? Antwoorden moet hij, heeren, en niet telkens alles in de war sturen! Is er wel iemand die gelooft, dat er geen paarden zijn, maar wel wat paarden doen? Of die niet gelooft aan fluit-

spelers, en wel aan werking van hen? Zoo iemand is er niet, m'n bovenstbeste heer! Verkiest gij niet te antwoorden, dan zeg ik het u en den anderen hier. Maar antwoord nu op wat thans volgt: zal iemand wèl aan wondere stemmen, nièt aan wondere wezens gelooven? — „Neen.” — Braaf zoo, dat ge eindelijk nu antwoordt, op den aandrang dezer heeren hier. Dus ge beweert, dat ik aan wondere stemmen geloof en dat geloof verkondig, hetzij het oud is of wel nieuw. Welnu, dan gelóóf ik toch aan wondere stemmen volgens uw eigen zeggen en dit hebt gij nadrukkelijk geloochend in uw aanklacht tegen mij.

Maar àls ik geloof aan wondere stemmen dan moèt ik toch noodzakelijk aan wonderwezens gelooven, is het niet zoo? Natuurlijk — ik zal maar denken, dat gij toestemt, nu ge geen antwoord geeft. En die wondere wezens, beschouwen we die soms nièt als goden of als godenkroost? Zeg, ja of neen? — „Ja.” — Dus als ik ze beschouw als goden, zooals gij toestemt, en als die wonderwezens goden zullen heeten, dan is het net zooals ik zeg, dat gij ons raadseltjes opgeeft en er een spelletje van maakt, wanneer ge eerst beweert, dat ik niet geloof aan goden en dan

van wèl, omdat ik toch aan wonder-wezens geloof. En als dan deze wondere wezens godenkroost zijn, bastaards, bij nymfen of bij anderen verwekt, zooals de mythe zegt, wie dan ter wereld kan aan godenkróost wel, maar aan goden nièt gelooven? Dat zou toch even ongerijmd zijn, als dat men wel aan kroost van paard en ezel, maar aan 't bestaan van paard en ezel niet gelooven zou. Neen Melétos, dat kunt ge onmogelijk in uw aanklacht opgenomen hebben dan om ons op de proef te stellen, òf omdat ge mij geen werkelijk vergrijp ten laste leggen kunt. Maar dat ge iemand wijs zoudt kunnen maken, die maar een beetje snugger is, dat het zou mogelijk zijn aan wonderlijke stemmen en aan goddelijke openbaringen te gelooven en tegelijk weer niet aan wonderwezens of aan goden, dat is onmogelijk.

16. Intusschen, heeren, dat ik niet schuldig ben volgens de aanklacht van Melétos, daarvoor lijkt nadere verdediging mij overbodig toe, maar kan dit wel volstaan. Doch, wat ik u al eerder zei, dat er voor mij veel vijandschap en wel bij velen uit ontstaan is, dat is, ik zeg het u, de waarheid. Dat is het ook, wat mij ten val zal brengen, àls het gebeurt. — Melétos niet noch Anytos, maar wèl de

laster en de afgunst van Publiek. Die hebben al, niet waar, véél brave lieden omgebracht, en zullen dit, naar 'k meen, nog doen. Ik zal heusch niet de laatste zijn. Nu kan men zeggen: „Schaamt ge u, Sokrates, niet, dat ge u met zulk een bezigheid afgeeft, waarvoor ge nu kans loopt ter dood gebracht te worden?”

Hiertegen zou ik met recht aanvoeren: ge hebt het mis, mijnheer, wanneer gij meent, dat iemand met een greintje eergevoel moet rekening houden met de keus van dood of leven en niet alleen nagaan, of wat hij doet goed is of niet en al of niet een flink man waardig. Naar uw betoog zouden de halfgoden, die bij Troje zijn gevallen, nietsnutters zijn en bovenal de zoon van Thetis, die zóó het gevaar licht telde naast de te loopen schande, dat, 'schoon zijn moeder hem gewaarschuwd had, toen hij 't op Hektors leven had gemunt, zij, de godin, ik meen met deze woorden: „Mijn zoon, wreekt gij Patroklos' dood en velt ge Hektor neer, dan sneeft gij zelf, want na den dood van Hektor zijt gij aan de beurt” — ofschoon hij dit gehoord had, achtte hij dood en gevaar gering, maar veel meer vreezend als een lafaard voort te leven en zijn vrienden niet te

wreken, sprak hij: „aanstonds mag 'k sterven, als ik den onverlaat zijn straf bezorgd heb, zoo ik maar niet als hoon hier werkeloos blijf bij de gesnebde schepen: een last voor de aard.” Denkt gij, dat hij aan dood of aan gevaar gedacht heeft? Zóó is het hiermee, heeren: wat men zichzelf tot taak stelt en voor 't beste houdt, of wat uw meerdere u oplegt, daarin moet men, mijns inziens, alle gevaar trotseeren en evenmin dood of iets anders zwaarder laten wegen dan de schande.

17. Ik zou dan ook slecht gehandeld hebben, heeren, als ik, toen mij de meerderen kommandeerden, die gij gekozen hadt, voor Potidaia, voor Amphipolis en Delion, wel toén bleef daar, waar zij mij posteerden, zoo goed als ieder ander, en het doodsgevaar trotseerde, maar als ik, nu de godheid, naar ik meende te begrijpen, mij gelastte om mijn leven door te brengen in wijsbegeerte en mijzelf en anderen te onderzoeken, nù mijn post verliet uit vrees voor dood of wat ook. Dat zou zeer zeker slecht zijn en inderdaad zou dan te recht men mij voor het gerecht dagen, omdat ik niet geloofde aan goden en ongehoorzaam was aan het orakelwoord, wíl ik bang was voor den dood en wijs te zijn dacht

zonder het te zijn. Want bang zijn voor den dood beteekent, heeren, anders niets dan zich verbeelden wijs te zijn en 't niet te zijn; want dat wil zeggen, dat men zich verbeeldt te weten wat men niet weet. Niemand toch weet wat dood gaan is en evenmin of 't niet de grootste weldaad is, die 't menschedom wordt bewezen, maar allen zijn er bang voor als wisten zij beslist, dat het de grootste ramp is. Is dat geen smadelijke domheid, dat men te weten meent wat men niet weet? Ziet, heeren, ik verschil misschien ook hierin van het gros der menschen, en zou ik toegeven, dat ik in iets wijzer ben dan anderen, dan zou het hierin zijn, dat ik niet zoo sekuur weet wat er in de onderwereld is en dat ik ook niet méén dat ik het weet; maar dat kwaad doen en ongehoorzaam zijn aan onze meerdere, 't zij god of mensch, slecht is en schandelijk, dat weet ik wel. In tegenstelling dus tot kwaad, waarvan ik wéét, dat het kwaad is, zal ik nooit vreezen of ooit vluchten voor datgeen, waarvan ik niet weet, of het misschien geen weldaad is. Als gij mij dus nu vrij zoudt spreken en niet hooren zoudt naar Anytos, die zei, dat óf van stond' af aan men mij niet hier had moeten laten komen, of dat, nu ik hier ben, ik onvermijde-

lijk ter dood gebracht moet worden — want zou ik vrij komen, zei hij, dan zouden aanstonds al uw zoons, toepassende wat Sokrates hun leert, totaal bedorven worden — als gij mij hierop zei: „wij zullen, Sokrates, ditmaal naar Anytos niet hooren, maar laten u vrij gaan, doch onder dit beding, dat gij u niet meer met dat onderzoeken bezig houdt; mocht men u niettemin er op betrappen, dat gij er mede voortgaat, dan zij de dood uw straf” — als gij dus, zoo zei ik, mij onder dit beding liet gaan, dan zou mijn antwoord zijn: ik dank u, heeren, en waardeer het zeer, maar ik zal den god liever gehoorzamen dan u en tot mijn laatsten snik en tot de kracht me ontzinkt niet ophouden wijsheid te zoeken en er u toe aan te sporen, en er op te wijzen ieder, dien ik maar ontmoet met mijn gewonen aanhef: „uitverkoren sterveling, Athener immers, burger van de grootste en van de om wijsheid en om kracht vermaardste stad, gij schaamt u niet, uw best te doen om zooveel mogelijk geld bijeen te schrapen, en roem en eer, maar om inzicht en waarheid, om uw ziel, hoe diè het best zal zijn, daârop slaat gij geen acht en dat baart u geen zorg?”

Beweert dan een van u het tegendeel en zegt, dat hij niet onverschillig daarvoor is,

dan zal ik hem niet dadelijk loslaten en weggaan, maar ik zal hem vragen stellen, hem terdege aan den tand voelen, en lijkt het mij, dat hij geen degelijk weten kent en nochtans het beweert, dan zal ik hem berispen, omdat hij 't hoogste goed het laagste stelt en 't minderwaardige de voorkeur geeft. Dat zal ik doen met jong en oud, wien ik maar ontmoet, hetzij vreemdeling of stadgenoot, doch stadgenooten 't meest, daar gij mij nader staat. Want dit gebiedt, weet wel, de godheid en ik geloof dat u geen grooter goed nog in den staat ten deel viel dan mijn dienstbaarheid aan Haar. Niet anders doe ik op mijn wandeling dan ook, dan jong en oud onder ulieden trachten te overreden, om niet het eerst te zorgen voor uw lichaam of uw geld en niet in zulk een mate als voor uw ziel, dat diè volmaakt zal zijn; betoogende, dat er geen deugd uit geld geboren wordt, maar geld en alle goed uit deugd den mensch geworden in huis en in de maatschappij. Als ik nu met dit zeggen de jongeren bederf, dan is dat inderdaad erg; beweert men echter, dat ik anders iets verkondig dan dit, dan heeft men het mis. Daarom, zou ik zeggen, heeren, leent Anytos het oor of mij en spreekt mij vrij of niet, mijn handelwijs veranderen doe ik

- niet, al moest ik duizend dooden sterven.
18. Valt mij niet in de rede, heeren, maar blijft bij wat ik u heb gevraagd: dat gij mij uit zoudt laten spreken zonder interruptie; het zal u geen kwaad doen, geloof ik. Ik ga u namelijk nog iets zeggen, wat wellicht luide tegenspraak ontlokken zal. Maar houdt u in! Weet, als ge mij, die ben zoo als ik zeg, ter dood brengt, zult ge uzelfen schaden meer dan mij. Melétos, en ook Anytos, die zal mij heusch niet deren; dat zou hij ook niet kunnen. Het is geen wet toch, naar ik meen, dat groot door klein benadeeld wordt. Misschien kan hij mij dooden of uit de stad verdrijven, of van mijn burgerschap berooven — doch dit houdt hij, met anderen, wellicht voor groote rampen, ik niet; veeleer wat hij thans doet, nu hij tegen het recht in, iemand om wil brengen. Het is er, heeren, dan ook verre van, dat ik, zooals men denken zou, zal pleiten voor mijzelfen, maar ik pleit voor u: dat gij hetgeen de god u schenkt niet veronachtzaamt en uw stem geeft tegen mij. Want doodt ge mij, dan vindt ge niet licht weer een ander zoo, die heelemaal, al klinkt het ook wat vreemd, past bij uw stad, als was 't een groot en edel paard, maar dat wat traag is door zijn grootte en het noodig heeft,

om door een paardenvlieg wakker geschud te worden. Zoo lijkt het mij, alsof de godheid aan mijn vaderstad mij toegewezen heeft zóó als ik ben, u wakker schuddend, overredend, scheldend één voor een, en overal den heelen dag maar door mij bij u nederzettend. Zoo vindt gij licht geen tweede, heeren, maar wanneer ge naar mij luistert, zult ge mij ook sparen. Gij zoudt misschien in lichtgeraaktheid, zooals 't gaat met dommelaars die worden opgeschrikt, opstuiven tegen mij en, naar den raad van Anytos, mij licht ter dood doen brengen, — om daarna weer uw verder leven slapend door te brengen, tenzij de godheid u een ander zendt, uit zorg voor u. Dat ik zoo iemand ben, die door den god den staat gegeven ben, dat kunt ge hier uit zien: niets voor een mensch toch lijkt het, dat ik mijn eigen aangelegenheden verwaarloos en reeds zóóveel jaren voortgegaan ben ze links te laten liggen, maar steeds 't belang van u in 't oog houd, elk van u afzonderlijk aansprekend als een vader of een oudere broer en trachtend u te overreden om naar deugd te streven. En had ik daar eenig profijt van, en spoorde ik u daartoe aan voor loon, dan had hun aanklacht zin. Maar nú ziet ge toch zelf ook, dat mijn aanklagers, die me al het

andere onbeschaamd zóó voor de voeten wierpen, toch niet bij machte zijn geweest dit als een toppunt van hun onbeschaamdheid bij te brengen en te staven met getuigen: dat ik ooit eenig loon ontvangen of gevraagd heb. Voldoende, meen ik, voor mijn waarheidspreken is het getuigenis, dat uit mijn armoe spreekt.

19. Nu lijkt het misschien vreemd, dat ik wèl in persoonlijk onderhoud dien raad geef op mijn ommevang en zoo mijn handen vol heb, maar dat ik het niet waag om officieel ter volksvergadering op te gaan en raad te geven voor den staat. De reden hiervan is, zooals ge mij op vele plaatsen vaak hebt hooren zeggen, dat zich aan mij iets goddelijks en bovenmenschelijks openbaart; waarop Melétos in zijn aanklacht zijn komedie heeft gebouwd. Van jongsaf heb ik dat gehad: een stem, die in mij spreekt en die, zoo vaak ze er is, mij af wil brengen van hetgeen ik doen wil, maar die nooit mij aandrijft. Dàt is het, wat mij verhindert aan de politiek te doen. En zeer terecht, naar ik meen. Want weet, als ik wèl mij bezig had gehouden met de politiek, dan was het al lang met mij gedaan geweest en hadt gij er geen voordeel van gehad en evenmin ik zelf. Ergert u niet aan

mij, als ik de waarheid zeg. Niemand ter wereld is er die in leven blijven zal, wanneer hij zich flink verzet tegen u of tegen elk ander publiek verzet en wil verhinderen dat er veel onrecht en onwettigs in den staat gebeurt; maar wie werkelijk strijdt voor wat rechtvaardig is, moet, zal hij een korten tijd er het leven afbrengen, noodzakelijk bij zijn eigen bezigheden blijven, en niet in 't publieke leven zich bewegen.

20. Sprekende voorbeelden zal ik u hiervoor geven; geen theorie, maar wat u liever is, praktijk. Zoo hoort dan wat mij overkomen is, dan zult ge zien, dat ik voor niemand zal op zij gaan en mijn plicht vergeten uit vrees voor den dood, maar tevens hoe ik door mijn niet-buigen 't leven kan verliezen.

Het zal wat rauw en ongezouten zijn, wat ik zeggen ga, maar met dat al toch waar. Ik heb dan, heeren, in den staat geen ander ambt nog ooit bekleed dan dat van raadsheer. En juist had ons distrikt de leiding, toen gij de tien veldheeren, die in den zeeslag het reddingswerk hadden verzuimd, gezamenlijk woudt vonnissen; hetgeen onwettig was, zooals gij later allen ook hebt ingezien. Toen ben ik van de raadsheeren de eenige geweest, die mij er tegen kantte, dat gij iets

doen zoudt, dat onwettig was. En toen de sprekers klaar stonden om mij aan te klagen en achter slot te draaien en gij met veel kabaal uw instemming betuigde, was ik van oordeel, dat ik eer met wet en recht alle gevaar trotseeren moest dan me aan uw zijde scharen bij het nemen van een wederrechtelijk besluit, uit vrees voor hechtenis of dood. En dit gebeurde, toen de staat nog democratisch was. Maar toen de oligarchie was ingesteld, werd ik met nog vier anderen door de Dertig naar den Koepel opgeroepen, en werd ons opgedragen om den Salaminier Leoon uit Salamis te halen, dat hem de doodstraf treffen zou.

Zoo gaven zij ook tal van anderen allerlei bevelen, daar zij liefst zoo velen mogelijk met hun aanklachten bezoedelden. Toen heb ik, niet met woorden, maar metterdaad getoond, dat mij de dood, als ik 't zoo zeggen mag, geen zier kan schelen, maar dat niet zondigen tegen god of gebod mij alles is. Want die regeering had mij trots haar macht niet zóózeer van mijn stuk gebracht, dat ik zou doen wat onrechtmatig was, doch toen wij uit den Koepel kwamen gingen de vier anderen naar Salamis en haalden Leoon weg, maar ik ging regelrecht naar huis. Misschien

zou ik deswege zijn ter dood gebracht, was niet het schrikbewind in korten tijd ten val gekomen. Al deze dingen kunnen velen onder u getuigen.

21. Denkt gij soms dat ik al die jaren voortgeleefd zou hebben, als ik aan politiek gedaan had en, zoo het een flink man past, voor het recht was opgekomen en dit, gelijk betaamt, het hoogste had geacht? Het heeft er niets van, heeren! Ieder ander evenmin. Neen, zooals ik hier en daar in het openbaar me toonde, zóó zal ik ook in mijn partikuliere leven blijken te zijn geweest: nog nooit ben ik geweken voor een ander, tegen wat recht is in; ook niet voor een van hen, die, wie mij lasteren, leerlingen van mij noemen. Leermeester ben ik echter nog van niemand ooit geweest; maar als men mij wenschte te hooren spreken bij mijn dagelijksch werk, hetzij jong of oud, heb ik dat nooit geweigerd, en evenmin sta ik te woord voor geld en anders niet, maar rijk en arm sta ik het toe met vragen bij mij aan te komen, zonder onderscheid, en wil men, in debat te hooren wat ik zeg. En of zoo iemand nu braaf wordt of niet, daar kan ik moeilijk mij aansprakelijk voor stellen, omdat ik hun nog nooit een leer beloofd heb of gegeven. Beweert iemand van

mij ooit iets geleerd te hebben of in persoonlijk onderhoud gehoord, wat niet alle anderen hoorden, die spreekt, weet wel, de waarheid niet.

22. Maar wat mag dan de reden zijn dat het voor jongelui een lust is langen tijd in mijn gezelschap door te brengen? Ge hebt het, heeren, al gehoord; ik zei u de volle waarheid: omdat zij, luisterend, er een vermaak in scheppen als lieden worden op de proef gesteld, die zich verbeelden wijs te zijn, maar het niet zijn. Want onvermakelijk is dat niet. Mij is, zooals ik zeg, dit werk tot taak gegeven door den god zoowel in droomen als in orakelspreuken, kortom op elke wijs, waarop ooit ander goddelijk bestier een mensch wat ook gelastte. Dit heeren, is de waarheid en 't bewijs gemakkelijk. Want als ik immers van de jongelui er sommigen bederf en anderen heb bedorven, dan moesten toch, wanneer er van hen waren die, ouder geworden, hadden ingezien, dat ik hun in hun jeugd iets slechts ooit aangeraden had, die lieden thans mij hier komen beschuldigen, om zich op mij te wreken. En als ze zelf niet wilden, moesten eenige van hun verwanten, vaders, broers of andere familieleden er dan toch nu aan denken. En inderdaad zijn velen van hen

hier aanwezig, naar ik zie; vooreerst hier Kritoon, met mij opgegroeid en wijkgenoot van mij, vader van Kritoboelos hier; dan Lysianias uit Sphettos, de vader hier van Aischines; voorts Antifoon daar, uit Kephisia, en vader van Epigenes; en anderen daar, wier broers vaak met mij waren op mijn ommevang; Nikostratos, de zoon van Theosodites en broeder van Theodotos — Theodotos is dood, zoodat hij dien niet dringend bidden kon — en daar is Paralios, Demodokos zijn zoon, van wien Theages broeder was; en daar Adeimantos, zoon van Aristoon, en hier zijn broeder Platoon en dan Aiantodoros, van wien Apollodoros daar een broer is. Nog vele anderen zou ik u kunnen noemen. Melétos had toch stellig één van hen bij zijn beschuldiging hier als getuige moeten dagen; of als hij het toen heeft vergeten, laat hij zijn scha inhalen! ik sta het toe, en laat hij zeggen, of hij iemand noemen kan. Maar juist het tegendeel zult gij bevinden, heeren: allen zijn bereid te helpen mij, die hen bederf, die hun verwanten kwaad deed naar het zeggen van Melétos en van Anytos. De bedorvenen zelf, die zouden reden kunnen hebben, om mij bij te staan; maar de onbedorvenen, die al een daagje ouder zijn,

hun nabestaanden, met wat voor grond zouden diè mij bijstaan anders dan met dezen waren en billijken: omdat zij overtuigd zijn dat Melétos liegt en dat ik waarheid spreek.

23. Genoeg thans, heeren! Wat ik zou kunnen zeggen tot mijn verdediging is dit en meer van dezen aard. Misschien is deze en gene van u boos, omdat hij zich herinnert, hoe hij, zij het bij lichter pleit dan dit, de rechters bad en smeekte onder heeten tranenvloed, en zijn kinderen voorbracht om de grootst mogelijke meelij op te wekken en verder bloedverwanten en een heele vriendschaar — terwijl ik van dat alles niets zal doen, ofschoon ik nog wel, naar 't mij wil lijken, in het uiterste gevaar verkeer. Dit overdenkend kan zoo iemand mij onvriendelijk gezind zijn en hierdoor ontstemd in booze bui gaan stemmen. Wanneer het met iemand onder u zoo dus gesteld is — ik zeg niet dat het moet, maar mocht het zijn — welnu, dan zou ik, meen ik, met gepastheid tot hem zeggen: ik heb, m'n waarde heer, ook wel familieleden; want ook niet ik ben, wat Homeros noemt „uit hout of steen” gesproten, maar uit menschen; zoodat ik, heeren, èn verwanten heb èn zoons, te weten drie: de een volwassen reeds, de beide anderen

knapen. Toch zal ik geen van hen hier brengen en u smeeken om mij vrij te spreken. — Waarom ik van dit alles niets zal doen? Niet, heeren, uit verwaandheid of uit minachting voor u, doch of ik moed heb voor den dood of niet, dat is een andere zaak, maar voor den goeden naam van mij en ook van u en van den heelen staat komt het mij minder goed voor dat ik iets van deze dingen doen zou, nu ik al zóó oud ben en dezen naam heb, zij het terecht of niet. 't Is immers uitgemeakt, dat Sokrates iets meer is dan het gros. Indien dus van ulieden zij die meenen uit te blinken, hetzij in wijsheid, dapperheid of wat voor deugd dan ook, zóó doen, zooals ik vaak al lieden zag die wel een hoogen dunk bezaten van zichzelf, maar die zich zonderling gedroegen als geloofden zij iets vreese lijks te zullen ondergaan, wanneer ze sterven moesten, net alsof zij het eeuwig leven zouden hebben, wanneer gij hen niet doodde, — het komt mij voor, dat dergelijke lieden onzen staat te schande maken, zoodat een vreemdeling wel denken moet dat bij de Atheners zij die uitblinken in deugd en die zij zelf door ambten en andere eerbewijzen stellen boven zichzelf, dat die niet hooger staan dan vrouwen. Dit, heeren, mogen wij niet doen, al

achten wij ons nog zoo hoog, noch moogt gij 't permitteeren als wij het doen, maar toonen moet ge, dat gij veel eerder hem zult vonnissen, die deze klaagscènes vertoont en die den staat belachelijk maakt, dan hem die zich rustig houdt.

24. Maar afgezien nog, heeren, van onzen goeden naam, lijkt het mij bovendien niet billijk dat men smeekt en door zijn smeeken vrijgesproken wordt, maar wel dat men tracht duidelijk te maken en te overtuigen. De rechter zit toch niet om recht als gunst te schenken, maar slechts om te beoordeelen wat recht is en wat niet. Gezworen heeft hij ook, niet gunsten te bewijzen naar eigen goeddunken, maar recht te zullen spreken naar het woord der wet. Derhalve mogen wij er u niet aan gewennen, dat gij uw eed verzaakt, zoo min als gij u moogt gewennen laten: want geen van beiden zouden wij den goden welgevallig zijn. Verlangt dus, heeren, van mij niet, dat ik zoo handel jegens u, als naar mijn meening goed nòch rechtvaardig, of goden welgevallig is, en dat vooral, nu ik, bij Zeus, van goddeloosheid aangeklaagd ben door Melétos hier. Want deed ik anders en zocht ik u te bepraten en te dwingen door mijn smeeken, u, die gezworen hebt, dan zou

ik u openlijk leeren aan de goden niet te gelooven, en bij mijn poging tot verdediging gewoon mijzelf aanklagen godloochenaar te zijn. Verre van dien: want, heeren, ik geloof aan goden zooals geen van mijn beschuldigers, en u, zoo goed als aan den god, laat ik het oordeel over mij, zooals 't het beste zijn zal voor mij zoowel als u.

(Na het „schuldig” van de jury krijgt de beklaagde weer het woord tot het stellen van een tegeneisch.)

25. Dat ik niet boos ben, heeren, nu gij mij veroordeeld hebt, dat komt door tal van andere overwegingen, maar ook doordat het feit voor mij niet onverwacht gekomen is; veeleer ben ik verbaasd over het aantal stemmen vóór zoowel als tegen. Want ik had niet gedacht dat het zóó weinig schelen zou, doch heel wat meer. Zooals het nu is zou ik, lijkt het, als slechts dertig stemmen anders waren uitgebracht, zijn vrijgekomen. Intusschen ben ik, meen ik, van Melétos' aanklacht vrijgesproken; en vrijgesproken niet alleen, maar het is voor ieder duidelijk, dat als niet Anytos en Lykoon opgetreden waren met hun aanklacht tegen mij, hij zelfs duizend drachmen boete schuldig zou geweest zijn.

26. De man eischt dus de doodstraf tegen mij. Het zij zoo. En wat zal ik als tegeneisch u noemen, heeren? Toch zeker wat mij toekomt? En dat is? Welk lot heb ik verdiend of welke boete ben ik schuldig, omdat ik in mijn leven nimmer rust gekend heb, maar ik terzijde stelde alles wat publiek bekoort: huishouding, jacht naar geld, kommando's, spreken in de volksvergadering en de rest: baantjes, samenzwering en partijschap, zooals elke staat die kent, daar ik mezelf er inderdaad te goed voor achtte dan dat ik daarin mijn redding zou gaan zoeken, — en omdat ik mij niet vertoonde dáâr, waar ik nòch u nòch mijzelven eenigszins van nut kon zijn; maar waar ik, naar ik beweer, de grootste weldaad in persoon bewijzen kon, dáâr ging ik op af, in mijn verlangen elk van u te overreden, niet eerder voor zijn eigen zaken zorg te hebben, vóór hij gezorgd had zelf zoo goed en zoo verstandig mogelijk te zijn, en evenmin ook voor de staatszaken zorg te hebben, vóórdát de staat zelf aan de beurt zou zijn gekomen, en op dezelfde wijze met de rest te doen. Welk lot verdien ik, nu ik zóó dus ben? Iets goeds toch, heeren, als 'k in waarheid loon naar werken eischen moet; en wel zóó goed, dat het voor mij zou

passen. En wat dan past er voor een armen weldoener, die vraagt om vrijen tijd, dat hij u aan kan sporen? Niets is er, heeren, dat zóó passend is, als dat zoo iemand in het prytaneion onderhouden wordt; veel eer dan hij die met een paard, of twee- of vierspan in Olympia winnaar werd. Want die maakt, dat ge gelukkig schijnt, ik dat ge het zijt. En die heeft geen behoefte aan onderstand, ik wel. Moet ik dus eischen wat ik naar recht en billijkheid verdien, dan eisch ik dit.

27. Misschien vindt ge, dat ik ook met dit zeggen spreek als over het gejammer bij de smeekscènes: wat boud. Zoo, heeren, is het echter niet, veel eerder dit. Ik ben voor mijzelf overtuigd, dat ik geen mensch ter wereld willens kwaad berokken, doch daarvan overtuig ik niet u, want ons gesprek heeft kort geduurd; terwijl, meen ik, was het bij u gebruik, zooals in het buitenland, niet slechts één dag, maar vele te besteden aan een doodvonnis, gij overtuigd zoudt worden; nu is het niet gemakkelijk, in weinig tijd zich van veel laster te bevrijden. Daar ik dus overtuigd ben niemand kwaad te doen, is het er verre van dat ik mijzelf kwaad zal doen en in mijn eigen nadeel spreken, als zou ik straf verdienen, en zóó iets eischen voor mij-

zelf. Uit vrees waarvoor? Dat mij het lot treft, dat Melétos voor mij eischt, en waarvan ik beweer dat ik niet weet of het goed is dan wel slecht? Zal ik dus hiervoor in de plaats iets kiezen van wat ik heel goed ken als slecht, en dat noemen als eisch? Gevangenisstraf misschien? Wat moet ik leven in een gevangenis, afhankelijk van wisselende regenten? Geldboete dan, en hechtenis tot ik ze uitgezeten heb? Maar dat is weer hetzelfde als ik daarstraks al zei; want geld om te betalen heb ik niet. Zal ik dan ballingschap noemen als eisch? Die zoudt ge mij misschien wel toestaan. Ik zou wel zeer aan het leven moeten hechten als ik zóó onnadenkend was en niet vooruit kon weten, dat gij, mijn medeburgers, mijn bezigheden niet gedoogen kondt, maar die u te lastig en te pijnlijk werden, zóó, dat gij u thans er van bevrijden wilt. Zullen dan anderen ze gemakkelijk verdragen? Geen kwestie van, mijnheeren! Het zou een aardig leven zijn voor mij, een man op dezen leeftijd, als ik ging van de eene stad naar de andere, als steeds verdreven zwerveling! Ik weet zeker, dat waar ik ook kom, de jongeren mij zullen komen hooren, net als hier. En als ik hen terugstuur zullen zij mij zelf verdrijven door de ouderen te be-

praten. En jaag ik hen niet weg, dan doen mij het hun vaders en verwanten juist om hunnentwil.

28. Nu zal men misschien zeggen: maar als ge u stil houdt, Sokrates, en zwijgt, zult gij dan buitenslands niet voor ons kunnen leven? Dit eenigen van u aan het verstand te brengen is wel bijzonder moeilijk. Want zeg ik, dat is gode ongehoorzaam zijn en dat het daarom mij onmogelijk is mij stil te houden, dan zult gij mij niet willen gelooven, maar denken dat ik scherts; en zeg ik weer, dat dit de grootste zegen juist is voor een menschenkind, om elken dag het woord te voeren over de deugd en al het andere, waarover gij mij debatteeren hoort en mij en anderen onderzoeken; maar dat een leven zonder onderzoek geen menschwaardig bestaan kan zijn, dan zult ge dat nog minder van mij willen gelooven. Want ook al is het zooals ik zeg, mijnheeren, u te overtuigen valt niet licht. En bovendien ben ik het niet gewend, mijzelf iets slechts waardig te keuren. Had ik geld, dan zou ik zooveel als ik betalen kon als boete vragen; dat zou mij dan niets kosten. Maar ik heb het niet, tenzij gij zulk een boete eischen wilt als ik betalen kan. Ik zou misschien een mina zilver kunnen

geven. Hier, Platoon, heeren, Kritoon, Kritoboelos en Apollodoros raden mij om 30 minen boete als tegeneisch te stellen, waarvoor zij borg dan blijven. Dit is mijn tegeneisch dus en die heeren zullen voor het geld u goede borgen zijn.

(Het vonnis van de rechtbank luidt: de doodstraf. Als het vonnis is voorgelezen, spreekt Sokrates de rechters toe.)

29. Terwille, Atheners, van slechts korten tijd zal er van u gesproken worden en krijgt gij het verwijt te hooren van wie smalen willen op de stad, dat gij hebt Sokrates gedood, een wijs man. Want zeggen zullen ze dat ik een wijze ben, al ben ik het niet, de lui die willen schimpen op u. Hadt gij een korten tijd nog maar gewacht, dan hadt ge uw zin vanzelf gekregen: ge ziet toch dat mijn leven ver reeds is gevorderd en den dood nabij. Ik zeg dit evenwel niet tot u allen, maar tot hen, die mij ter dood veroordeeld hebben. En tot diezelfde heeren zeg ik ook nog dit: gij denkt, heeren, misschien dat ik veroordeeld ben, doordat het mij ontbrak aan zulke woorden, waarmee ik u zou hebben overreed, gesteld dat ik gemeend had alles te moeten doen en

zeggen om te worden vrijgesproken. Verre van dien. Wel ben ik veroordeeld door een gebrek, intusschen niet aan woorden, maar aan durf en onbeschaamdheid en omdat ik niet zulke woorden tot u spreken wou, die gij van mij het liefst gehoord hadt, als ik ach en wee geroepen en gejammerd had en veel gedaan had verder en gezegd wat, ik herhaal het, mijner is onwaardig; zooals gij dat, niet waar, gewoon zijt ook van de anderen te hooren. Maar evenmin als ik het noodig vond, toèn om het gevaar iets in het werk te stellen wat den vrijen ontsiert, berouwt het mij nù dat ik mij zóó heb verdedigd; doch ik verkies met deze verdediging den dood ver boven een leven, dat mij op die manier gelaten wordt. Want noch in een proces, noch in een oorlog, mag ik of wie ook er op bedacht zijn, den dood tot elken prijs te ontloopen.

Ook in het gevecht toch is het dikwijls duidelijk, dat men den dood ontkomen kan als men zijn wapens wegwerpt en zijn achtervolgers smeekt om lijfsbehoud. Nog tal van andere middelen zijn er in elk gevaar, om aan den dood te ontkomen, wanneer men alles maar durft doen en zeggen. Maar mag al dit niet moeilijk zijn, heeren, den dood te

ontloopen, veel moeilijker ontkomt men de boosaardigheid; want die loopt sneller dan de dood. En nu ben ik, die traag ben en een oud man, wel door den traagsten achterhaald, maar mijn beschuldigers, vervaarlijk en hartstochtelijk, door de snellere. En nu ga ik van hier en heb van u mijn doodvonnis gekregen, maar van de waarheid zij het „schuldig” aan verdorvenheid en slechtheid. En ik berust bij 't vonnis, net als zij. Dit moest misschien ook wel zoo zijn, en het is, geloof ik, te dragen.

30. De toekomst wensch ik nog te voorspellen u, die mij veroordeeld hebt; reeds ben ik in dien toestand, weet ge, waarin de menschen meest orakelen. Ik zeg dan, heeren die mijn dood gewild hebt, dat u vergelding treffen zal dadelijk na mijn dood, en een, bij Zeus, veel zwaardere dan uw doodvonnis! Nu hebt gij immers dit tot stand gebracht, in het geloof dat ge er af zoudt zijn om rekenschap te geven van uw leven; het tegendeel juist zult ge ondervinden, wàt ik u zeg. Verscheidenen zullen er zijn die u rekenschap komen vragen, die ik thans tegenhield, doch in wie gij geen erg hadt. En lastiger zullen zij zijn, naarmate zij jonger zijn, en te grooter uw ergernis. Want als ge meenen mocht dat

gij door menschen òm te brengen het keeren zult, dat men u uw onwaardig leven voor de voeten werpt, dan hebt gij het mis; want dat is geen oplossing, die duurzaam is of deugdelijk, doch schoonst en tegelijk gemakkelijkst is die, dat men zijn evenmensch niet hindert, doch zichzelf te veredelen zoekt. Nu ik u, heeren die mij hebt veroordeeld, deze voorspelling heb gedaan, stap ik van ù af.

31. Met ù, die vóór mij stemde, wilde ik nog graag een woordje spreken over hetgeen hier is gebeurd; zoolang de heeren van 't gerecht den tijd hebben en ik nog niet ga naar de plaats waar ik den dood moet vinden. Hebt zóólang, heeren, nog geduld met mij. Want niets belet ons, met elkaar te spreken, zoolang het wordt toegestaan. Ik wil u dan, als vrienden, er op wijzen, wat de beteekenis is van wat mij is geschied. Want mij is, heeren rechters, — en ù rechters noemend, noem ik u bij uw waren naam — iets wonderlijks overkomen. Mijn waarschuwende daemon toch sprak vroeger steeds heel vaak en liet zich zelfs bij het geringste hooren, wanneer ik mij op den verkeerden weg bevond. En nu is mij, gelijk ook zelf gij ziet, dit overkomen, wat men het uiterste van alle rampen noemen zou. Maar noch van morgen, toen

ik van huis ging, noch toen ik hier optrad, heb ik dat goddelijke teeken waargenomen, en ook niet tijdens welk gedeelte van mijn rede ook. En dat, niettegenstaande moet ge weten, het bij andere gelegenheden dat ik 't woord voerde, mij dikwijls onder 't spreken me in deed houden; nu echter heeft het zich geen oogenblik tijdens behandeling dezer zaak, hetzij bij daad of woord, aan mij openbaard. Wat moet ik dus voor de reden daarvan houden? Ik zal 't u zeggen: dit, wat mij is geschied, zal goed zijn; en beslist niet hebben wij het bij het rechte eind, wanneer we gelooven dat de dood een ramp is. Een duidelijk bewijs daarvan is mij geworden: want anders zou 't gewone teeken mij stellig zijn verschenen, als het met mij verkeerd zou gaan.

32. Laat ons ook dit in 't oog houden, dat er niet weinig hoop is, dat het iets goeds zal zijn. Sterven toch is één van tweeën: of de doode is niets en merkt ook hoegenaamd niets meer, of het is zooals men zegt, dat er verandering en verhuizing plaats vindt met de ziel van hier naar ander oord. En als er geen gevoel meer is, maar slechts zooiets als slaap, dan zou, als men zoo slapend zelfs geen droom aanschouwde, de dood een

wonderzoete winst zijn. Want ik geloof, dat, moest men zulk een nacht uitzoeken, waarin men zóó geslapen had, en de andere nachten en dagen van zijn leven daarbij vergelijken en dan zeggen, hoeveel dagen, hoeveel nachten in zijn leven men beter en aangenamer had geleefd, ik geloof, niet slechts een ambteloos burger, maar de Groote Koning ¹⁾ zelf had die dagen gauw geteld in verhouding tot de andere dagen en nachten. Is dus de dood zóóiets, dan noem ik dat een winst, want ook de eeuwigheid schijnt dan niets meer te zijn dan ééne nacht. Maar is de dood iets als een heengaan hiervandaan naar ander oord en is het wáár wat men er van vertelt, dat daar al de gestorvenen zijn, welk groter goed zou er dan, heeren rechters, zijn dan dat? Want in den Hades aangekomen, zou men, verlost van deze rechters die zichzelf zoo noemen, vinden de ware, die zooals men zegt, daar richten, Minoos en Radamanthus, Aiakos, Triptolemos en al de andere heroën die tijdens hun leven steeds rechtvaardig zijn geweest: zou dan die reis wel onbeduidend zijn? En Orpheus te ontmoeten en Moesaios, Hesiodos, Homeros, hoeveel zoudt ge er niet

¹⁾ van Perzië nl.

voor over hebben? Ik zelf tenminste wil wel vele dooden sterven, als dat werkelijk waar is; want ik zou zelf het heerlijk vinden daar te wezen, wanneer ik Palamedes sprak en Ajax, zoon van Telamoon en wie van al die ouden meer, die na een onrechtvaardig vonnis uit het leven zijn gescheiden; als ik mijn wedervaren dan zou kunnen stellen naast het hunne, zou dat, me dunkt, lang niet onaardig zijn. En bovenal, als ik dan aldoor daar de lui zou kunnen ondervragen, onderzoeken net als hier, wie hunner wijs is en wie denkt van wel, maar het niet is!

Wat zou men, heeren rechters, er niet voor over hebben, den leider van den grooten tocht naar Troje of Odysseus te onderzoeken, of Sisypnos of duizend anderen die men maar noemen wil, hetzij man of vrouw, met wie te spreken daar en om te gaan in stadig onderzoek een onbeschrijfelijk geluk zou zijn! Want ongetwijfeld brengt men dáâr natuurlijk niemand daarvoor om. Behalve in ander opzicht toch zijn wie dáâr zijn gelukkiger dan wij hier: ze zijn alvast voortaan onsterfelijk, als het tenminste waar is, wat men ons er van vertelt.

33. Ook gij moet, heeren rechters, van den dood het beste hopen en dit ééne voor de

waarheid houden, dat een braaf mensch, hetzij bij leven of in dood, geen ongeluk kàn treffen en dat zijn belangen door de goden niet verwaarloosd worden. Zoo is ook wat nu mij is overkomen niet zóó maar gebeurd, ~~doch het is mij duidelijk~~, dat het voor mij het beste was nu maar te sterven en van alle zorg verlost te worden. Ook ben ik heelemaal niet boos op hen die mij veroordeelden of op mijn aanklagers. Ofschoon, niet dit was hun bedoeling met hun veroordeeling en hun beschuldiging — nadeel alleen beoogden zij; dàt mag men hun verwijten. Dit enkel vraag ik hun: wanneer mijn zoons volwassen zijn, wreekt u op hen dan, heeren, kwelt hen op dezelfde wijze als ik het u deed, en wanneer gij vindt, dat zij om geld of om iets anders méér geven dan om deugd, en zij zoo mééne*n* iets te zijn maar het niet z*ij*n, verwijt hun dan gelijk ik u deed, dat zij niet hun aandacht schenken aan wat hun betaamt en mééne*n* iets te zijn, terwijl zij nullen zijn. En doet ge dat, dan zal mij zelf en ook mijn zoons door u recht zijn gedaan.

Doch thans is het tijd om heen te gaan, ik om te sterven, om te leven gij. Wie van ons 't beste tegemoet gaat weet geen mensch — dat weet alleen de godheid.

